

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Кафедра права і соціальної роботи

**ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО
ПРАЦІВНИКА ЩОДО ВПЛИВУ ІНТЕРНЕТ-
РЕСУРСІВ НА ФОРМУВАННЯ
АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ**

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня «магістр»
(бакалавр, магістр)
спеціальності 231 Соціальна робота
(шифр і назва спеціальності (спеціалізації, предметної спеціальності))

освітньої програми Соціальна робота
Соціальна педагогіка
(назва освітньої програми)

Петрової Тетяни Вікторівни
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

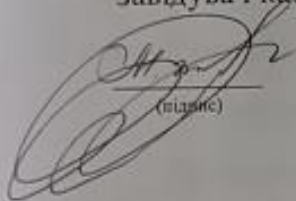
Керівник к. пед. н., доцент Замашкіна О.Д.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент к. пед. наук, доц. Васильєва О.А.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри права і соціальної роботи

протокол № 7 від «08»
січня 2024 р.

Завідувач кафедри права і соціальної роботи

(підпис)

Метіль А.С.

(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист на
відкритому засіданні ЕК

«19» січня 2024 р.

Оцінка _____

(за стобальною шкалою)

(за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис)

Жукова В.К.

(прізвище, ініціали)

Анотація до магістерської роботи

Петрової Тетяни Вікторівни

на тему:

«Превентивна діяльність соціального працівника щодо впливу інтернет-ресурсів на формування агресивності підлітків»

У магістерській роботі розкрито проблема формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів та діяльність соціального працівника щодо її профілактики.

Об'єктом дослідження є підлітки

Предметом дослідження є превентивна діяльність соціального працівника

Метою дослідження є розробка експериментальної моделі з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

У *першому розділі* проаналізовано науково-теоретичні засади терміну агресивність, а саме: його визначення у науковій літературі; обґрунтовано соціально-психологічні особливості прояву агресивності підлітків; проаналізовано характеристику факторів впливу на прояв агресивності підлітків.

У *другому розділі* розглянуто технології превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів, а саме: негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка; описано напрями та форми превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів; проаналізовано зарубіжний досвід щодо превентивних методів з формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

У *третьому розділі* проведений аналіз дослідження позитивної динаміки із застосування превентивних заходів щодо негативного впливу інтернет-ресурсів на особистість підлітка та підтверджено гіпотезу про те, що застосування експериментальної програми з превентивної діяльності соціального працівника призведе до її успішного подолання.

Ключові слова: превентивна діяльність, інтернет-ресурси, агресивність, підлітки, соціальний працівник

Abstract of the master's thesis

by Petrova Tatiana on the

topic:

«Preventive activity of a social worker regarding the influence of Internetresources on the formation of aggressiveness in adolescents»

In the master's work, the problem of the formation of aggressiveness in adolescents under the influence of Internet resources and the activities of a social worker regarding its prevention are revealed.

The *object* of the research is teenagers

The *subject* of the study is the preventive activity of a social worker

The *purpose* of the study is to develop an experimental model for the preventive activities of a social worker regarding the formation of aggressiveness in adolescents under the influence of Internet resources.

The *first chapter* analyzes the scientific and theoretical foundations of the term aggressiveness, namely: its definition in scientific literature; the socio-psychological features of the aggressiveness of teenagers are justified; the characteristics of influencing factors on the manifestation of aggressiveness of teenagers were analyzed.

In the *second chapter*, the technologies of preventive activity of the social worker regarding the formation of aggressiveness of teenagers under the influence of Internet resources are considered, namely: the negative influence of Internet resources on the personality of the teenager is considered; directions and forms of preventive activity of a social worker regarding the formation of aggressiveness of teenagers under the influence of Internet resources are described; analyzed foreign experience regarding preventive methods for the formation of aggressiveness of teenagers under the influence of Internet resources.

In the *third section*, an analysis of the study of positive dynamics of the application of preventive measures regarding the negative impact of Internet

resources on the adolescent's personality was carried out and the hypothesis was confirmed that the use of an experimental program on the preventive activities of a social worker will lead to its successful overcoming.

Key words: preventive activity, Internet resources, aggressiveness, teenagers, social worker

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «АГРЕСИВНІСТЬ»	
1.1. Визначення терміну «агресивність» у науковій літературі	11
1.2. Соціально-психологічні особливості прояву агресивності підлітків	18
1.3. Характеристика факторів впливу на прояв агресивності підлітків.....	28
Висновки до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2 ТЕХНОЛОГІЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЩОДО ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ПІД ВПЛИВОМ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ	
2.1. Негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка.....	38
2.2. Напрями та форми превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.....	53
2.3. Зарубіжний досвід щодо превентивних методів з формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.....	62
Висновки до розділу 2	67
РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА З ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЩОДО ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ПІД ВПЛИВОМ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ	
3.1. Аналіз дослідження позитивної динаміки із застосування превентивних заходів щодо негативного впливу інтернет-ресурсів на особистість підлітка	68
3.2. Кількісний і якісний аналіз результатів експериментальної роботи... ..	84
Висновки до розділу 3	87
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	90
ДОДАТКИ	97

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В наш час важко уявити життя без інтернету. Інтернет став невід’ємною частиною нашого життя.

Інтернет – це заробіток, спілкування, робота, розваги, навчання, можливість самореалізуватись, пошук інформації. Незважаючи на плюси користування інтернетом є і мінуси. Інтернетом користуються не тільки дорослі люди, але й діти та підлітки, психіка яких є в процесі формування, незріла. Саме тому, діти та підлітки легко піддаються негативному впливу інтернет ресурсів. Багато сайтів не несуть відповідальності за інформацію розміщену на них.

Важливо привернути увагу до негативних прояві, які множаться в соціумі завдяки Інтернету, а саме жорстокість, розбещеність, агресія, можливість наживи, шахрайство, інфоциганство, залежність від ігор. Інтернет розмиває межі віртуального та реального. Іноді доросла людина не може відрізнити де реальне, а де віртуальне, а дитина тим більш на це не здатна.

Сучасні діти проводять багато часу в інтернеті і доволі часто не всі батьки контролюють цей процес. Зараз соціалізація підлітків відбувається інтернеті: діти створюють акаунти в соціальних мережах, ведуть блоги, знімають влоги, обмінюються інформацією в месенджерах, користуються додатками, які дають можливість анонімних запитань чи висловлювань, приєднуються до спільнот, беруть участь в онлайн іграх.

Коронавірус та війна примножили час проведення Інтернеті. Масовий перехід на онлайн навчання, ще більше загострило проблему віртуального та реального.

Карантинні обмеження, перехід на дистанційне навчання, примусова ізоляція, різка зміна звичного життя та вимушена адаптація до нового залишили відбиток на психіці сучасних дітей та підлітків. Відвідуючи школу діти не лише здобували знання, але й вчилися соціальним компетенціям, спілкувались одне з одним вчилися вирішувати конфлікти, проявляли реакції

на ту чи іншу ситуацію, набували соціального досвіду. Вимушена ізоляція призводить до появи апатії, тривоги, стресу, депресії, роздратованості та почуття гніву. Гнів може переростати в агресію. Агресія може проявлятися не тільки в реальному житті, але й в віртуальному. Агресивну поведінку у підлітка може спричинити сукупність соціально-психологічних факторів та індивідуальних. Соціально-психологічні, як правило, це ситуація в сім'ї, спілкування з однолітками, набуті моделі поведінки в соціумі. Особистісні характеристики: підвищений рівень тривожності, невпевненість в собі, нестійкість емоційного стану, роздратованість. Після вищезазначеного, постає питання, як саме може проявлятися агресія у підлітків, які причини, які наслідки, а головне як запобігти та допомогти підлітками справлятися з проявами агресивної поведінки.

Об'єктом дослідження є підлітки

Предметом дослідження є агресивна поведінка підлітків пов'язана з негативним впливом інтернет ресурсів.

Мета дослідження: є розробка експериментальної моделі з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

Гіпотеза дослідження: процес подолання агресивності підлітків буде успішним при застосуванні експериментальної моделі з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

Відповідно до об'єкта, предмета, мети і гіпотези дослідження були встановлені наступні **завдання** дослідження:

1. Дослідити науково-теоретичні засади визначення терміну агресивність.
2. Виокремити соціально-психологічні особливості прояву агресивності підлітків.
3. Схарактеризувати фактори впливу на прояв агресивності підлітків та негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка.

4. Визначити напрями та форми превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів та розглянути зарубіжний досвід на предмет ефективності застосування його превентивних методів.

5. Впровадити експериментальну програму з превентивної діяльності соціального працівника щодо впливу інтернет-ресурсів на формування агресивності підлітків та перевірити її ефективність.

Теоретико-методологічну основу магістерського дослідження склали праці А. Адлера, А. Бандури, Р. Берона, Е. Джонса, Е. Еріксона, К. Лоренца, Н. Ю. Максимова, Д. Річардсона, А. Реана, З. Фрейд та багатьох інших.

Вивченням агресивної поведінки підлітків займалися ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: Б. Алмазов, О. Волянська, С. Головіна, О. Замашкіна, Т. Кириленко, Н. Левітов, О. Мізерна, Е. Ольшанська, Л. Семенюк, С. Соловйова, І. Шаблинський, та багатьох інших.

Значний інтерес для нас становили висновки вітчизняних вчених стосовно предмету нашого дослідження: М. Богдан, Т. Вакуліч, Ю. Данько, М. Іванов, І. Литовченко, Ю. Шайгордський та ін.

Під час проведення дослідження використовувалися наступні **методи**:

- теоретичні – синтез та аналіз понятійно-термінологічної системи та спеціальні наукової літератури з метою теоретичного вивчення проблеми впливу інтернет-ресурсів на формування агресивності підлітків; класифікація, узагальнення та систематизація інформації та її оформлення;
- емпіричні - діагностичні (спостереження, анкетування), перевірка ефективності розробленої системи для превентивної діяльності соціального працівника щодо підліткової агресивної поведінки;
- статистичні - обробка (кількісна, якісна) даних, використовуючи методи математичної статистики для порівняння та підтвердження отриманих результати дослідження.

Теоретичне значення магістерського дослідження: обґрунтовано експериментальну програму з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

Практичне значення дослідження: результати роботи можуть використовуватися у практичній діяльності соціального працівника та педагога з підлітками, які виявляють агресивну поведінку, під час підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із даною категорією клієнтів, для подальших наукових розробок даної проблеми.

Достовірність результатів дослідження забезпечується комплексним застосуванням методик, адекватними меті та завданням зазначеного дослідження, кількісним та якісним аналізом отриманих даних, застосуванням методів з математичної статистики, результатами експериментальних навчань.

Джерельна база дослідження складається із наукових публікацій, матеріалів преси, статистичних збірників, досвіду вчених, Internet ресурсів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення наукового дослідження викладено у матеріалах наступних наукових конференціях: VIII Всеукраїнська студентська конференція «Науковий пошук студентів XXI ст.: Актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук» (Ізмаїл, 17.11.2022); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Правова та соціальна трансформація сучасного суспільства в умовах євроінтеграції України» (Ізмаїл, 22.11.2022); IV Міжнародна студентська наукова конференція «Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки» (Одеса, 7.04.2023).

Основні положення дослідження висвітлено у публікаціях:

1. Формування агресивної поведінки підлітків. Науковий пошук студентів XXI ст.: актуальні питання гуманітарних та соціально-економічних наук. Вип 8. За матеріалами VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (17.11.22). Ізмаїл, РВВ ІДГУ, 2022. 284 с., С. 242-245

2. Фактори, що впливають на формування агресивної поведінки підлітків. Правова та соціальна трансформація сучасного суспільства в умовах

євроінтеграції України. Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 листопада 2022 р.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2022. 108 с. С. 65-69.

3. Негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка. Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки: матеріали IV Міжнародної студентської наукової конференції, м. Одеса, 7 квітня, 2023 рік/ ГО «Молодіжна наукова ліга». Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа», 2023. 220 с., С. 49-51.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проходила на базі Кислицького ліцею Саф'янівської сільської ради Ізмаїльського району Одеської області протягом 2022-2023 рр. Респонденти - 31 учень-підліток 7-11 класів, з них дівчаток - 14 -45%, хлопчиків - 17-55% віком від 13-16 років.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків за розділами, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків; містить 12 рисунків, 2 таблиці, 1 додаток. Загальний обсяг роботи – 99 сторінок. Список використаної літератури налічує 69 джерел.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «АГРЕСИВНІСТЬ»

1.1. Визначення терміну «агресивність» у науковій літературі

Словник психологічних термінів тлумачить слово «агресія» (від лат. *aggressio* — напад) як індивідуальну чи колективну поведінку, яка спрямована на нанесення фізичної чи психічної шкоди іншій людині, або, в окремих випадках, на знищення іншої особи або групи осіб. Виокремлюють наступні форми агресії: реактивну, ворожу, інструментальну та автоагресію.

Розвитку вище перерахованих видів агресії сприяють такі масові соціальні явища, як терор, геноцид, расові, релігійні та ідеологічні зіткнення, які зазвичай супроводжуються процесами психічного зараження і взаємної індукції, стереотипізацією уявлень у створюваному «образі ворога». Готовність «індивіда до агресивної поведінки розглядається як його стійка риса — агресивність. Деякі прояви агресії й автоагресії можуть свідчити про розвиток патопсихологічних змін особистості, зокрема збудливої психопатії, параної, епілепсії та ін.» (Єжова, О.О., 2014, с. 18).

Що ж таке агресивність? Агресивність (від фр. *agressif* — агресивний) — це стійка риса людини, що проявляється у її готовності до агресивної поведінки. Рівні агресивності визначаються як научінням у процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні норми, найважливіші з яких — норми соціальної відповідальності та норми відплати за акти агресії. Вагома роль належить і відповідним ситуативним змінним: роз'ясненню намірів оточуючих, можливості одержання зворотного зв'язку, провокуючому впливу зброї та ін.

Агресивність — одна з природжених настанов, яка бере свій початок в садистичній фазі лібідо. Агресивність проявляється в прагненні до наступальних або насильницьких дій, що призводять до ушкоджень повного знищення об'єкта наступу.

Агресія та агресивність протягом тривалого часу є предметом обговорення психологів, медиків, вчителів та соціальних працівників. Вивченням агресивної поведінки підлітків займалися ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: Б. Алмазов, А. Бандура, Е. Еріксон, Н. Максимова, Е. Ольшанська, Л. Семенюк, З. Фрейд та ін.

Як відомо, З. Фрейд першим проаналізував поняття агресії. У психоаналітичному підході З. Фрейда мова йде про те, що вся людська поведінка є результатом складної взаємодії Танатоса та Ероса, між якими існує постійна напруга. Ерос – це інстинкт життя (Life instinct), а Танатос - інстинкт смерті (Death instinct). Тобто, «з одного боку люди прагнуть до самозбереження, а з іншого боку, людьми керують спонукання до саморуйнування і смерті, які зовні проявляються як агресія» (Глузман О.В., Мелоян А.Е., 2006, с. 31).

Беручи до уваги гострий конфлікт між основними інстинктами, такий механізм психологічного захисту як зміщення спрямовує енергію Танатоса зовні, у напрямку від «Я». На думку Фрейда, людська поведінка ґрунтується на прагненні до збереження свого життя, а агресія, в свою чергу, виникає, коли щось протистоїть цьому процесу.

Під ним розуміються властиві індивіду - як правило, несвідомі - тенденції до саморуйнування та повернення в неорганічний стан; зовні вони проявляються в агресії по відношенню до осіб та предметів. Тобто, кожному індивіду від народження притаманий інстинкт руйнації себе та оточуючих, тому агресія є саме вродженим проявом. Згідно з цими версіями, енергія агресії вважається інстинктивним потягом, який збільшується з часом, поки не вибухне. Потяг може бути «вивільнений» зовнішніми подразниками, але його внутрішня якість гарантує, що він так чи інакше буде «виштовхнутим».

Науковий погляд З. Фрейда про вродженість агресії людини поділяв і К. Лоренц, який вважав, що агресія є проявом інстинкту самозбереження індивіда: «...агресивність, яка сьогодні як злий спадок сидить в крові у нас, у людей, є результатом внутривидового відбору, який впливав на наших предків

десятки тисяч років протягом палеоліту» (Lorenz, K., 1994. с. 18). А її витoki лежать у вродженому інстинкті боротьби за виживання. Тобто агресія людини не є набутою, а є фактором інстинкту збереження виду.

Еволюційний підхід. Згідно з вченням К. Лоренца, агресія бере свій початок із вродженого інстинкту боротьби за виживання, який притаманний і людині. Розвитку цього інстинкту сприяла тривала еволюція. Інстинкт боротьби за виживання виконує три важливі функції. По-перше, боротьба розсіює представників виду у великому географічному просторі. По-друге, агресія сприяє поліпшенню генетичного фонду виду, представники якого залишають лише найсильніших та найенергійніших. По-третє, найсильніші представники виду краще захищаються та забезпечують виживання свого потомства.

К. Лоренц вважав, що енергія агресії генерується в організмі спонтанно, безперервно, у постійному темпі, регулярно накопичуючись із часом. Як наслідок, через накопичення певної кількості такої енергії та через наявність окремих подразників у навколишньому оточенні відбувається розгортання агресивних дій. Чим вищий показник кількості агресивної енергії в даний момент, тим слабкіший подразник потрібен для викиду агресії назовні.

На підставі теорії К. Лоренца, усім живим істотам притамана можливість стримувати свої агресивні прагнення. Ця можливість безпосередньо залежить від здатності індивіда завдавати серйозних ушкоджень своїм жертвам. Наприклад, «небезпечні хижаки мають дуже сильний стримуючий початок, який запобігає їх нападу на представників власного виду, у той час як менш небезпечні істоти – люди – мають набагато слабкіший стримуючий початок» (Lorenz, K., 1994, с. 27). Саме цим К. Лоренц пояснює поширене насильство у людей щодо представників свого власного виду.

Теоретики інстинктів Фрейд і Лоренц погоджуються, що агресія – це залишок нашого «докультурного» минулого, атавістична поведінка наших предків. Іншими словами, це поведінка тваринного типу, яка залишилася нам

у спадок від попередників і яка ніби нам більше не потрібна, але з іншого боку ми ніяк не можемо позбутися її.

Серед представників тваринного світу агресія проявляється переважно у демонстрації і рідко призводить до смерті. Зазвичай «одна тварина відступає і визнає, що інша, сильніша, домінує. Спостерігаючи за суперечками тварин, справжнє враження справляє неймовірна стриманість і самовладання особи» (Мелоян А. Е., 2018).

Фрейд та Лоренц також припускали, що вивільнення агресії є корисним для людини процесом. Вивільнення сильних емоцій через здоров'я спосіб називається катарсисом і сприймається як ефект очищення. Ось чому ми завжди відчуваємо себе краще після емоційного сміху або гарного плачу. Теорія інстинктів стверджує, що людина також відчуває покращення самопочуття після вивільнення агресії. Насправді, звільняючись від агресії, людина зменшує свої агресивні спонукання, що поширювалися усередині неї і знижує ймовірність того, що у якийсь момент втратить контроль над своєю агресією. Це так звана «гідравлічна модель» агресії. За такої моделі агресія порівнюється із парою у чайнику, котлі або скороварці. Пар накопичується і зростає, зрештою він вибухає або вивільняється назовні. Проте людина може контролювати і дозувати «випустити пару» або «вилити свою агресію» у менших контрольованих дозах — це катарсис. Найвідоміший і найпоширеніший спосіб вивільнення агресії шляхом катарсису є участь у контрольованій агресивній діяльності, наприклад у фізичному спорті. Катарсис не обов'язково має включати насильство. Навіть «безконтактні види спорту, такі як теніс та легка атлетика можуть сприяти вивільненню нашого організму від агресії. Самодисципліновані люди можуть викинути свою агресію навіть у спорті, який не потребує великих зусиль, наприклад, у гольфі. Навіть прості настільні ігри можуть сприйматися як катарсис» (Сергеєва К. В., 2016, с. 11).

Катарсис - один із найбільш суперечливих аспектів теорії інстинктів. Більш вагомішою ідеєю є те, що ми можемо звільнити агресію через катарсис,

просто спостерігаючи агресію — наприклад, переглядаючи боксерський поєдинок чи фільм, що містить жорсткі сцени. Ідея Фрейда отримала ряд критичних відгуків. Противники теорії: Ернст Джонс, Альфред Адлер.

Відомі також ряд вчених, які не погоджувалися із поглядами і переконаннями вище згаданих науковців, тому з їх боку висувалася ряд критичних заперечень.

Головна критика поглядів Фрейда полягала у тому, що його висновки перечили законам біології, які побудовані на думці, що будь-який живий організм прагне вижити в будь-якій ситуації і продовжити свій рід і вид). Людина сприймається більш високоорганізована істота, які різко відрізняється від тварин.

Також вченими було доведено, що можливість описати і охарактеризувати інстинкт смерті взагалі відсутня як така. Усі дослідження інстинкту такого зупинилися на фазі називання цієї енергії. У вчених, що є однодумцями Фрейда ця енергія носить назву морги до або деструдо.

Заперечувалося також твердження про те, що особистість є незмінною.

Не погоджувалися вони і у визначенні терміну «агресії» - як сили, з якою людина показує свою любов і ненависть до свого оточення чи самої себе і з якою вона намагається задовольнити свої інстинкти.

У своїх працях вчений Альфред Адлер у доповіді «Потяг до агресії в житті і в неврозі» пояснює агресію як «потяг до відвоювання задоволення у ворожого зовнішнього світу», і називає страх однією з фаз потягу до агресії. Підкреслимо цю ідею: «страх, як одна із фаз потягу до агресії». Характерною особливістю реалізації будь-яких потягів людини Адлер визначає те, що вони обов'язково зазнають культурної перебудови і набувають певної витонченості та спеціалізації. Автором також згадує сублимацію агресивного потягу та можливість його перетворення на свою протилежність, наприклад, жадібність перетворюється на щедрість, садизм на ніжність, а ненависть на любов. Приклади останнього варіанту «перетворень» можна часто спостерігати на

пострадянському просторі під час міжнаціональних конфліктів, як тільки зник страх (пригадаємо, «страх – як перша стадія потягу до агресії»).

Реалізація агресивного потягу, за твердженням Адлера, завжди пов'язана з орієнтацією на власну агресію, «високо цінується особистістю». При цьому підсилення агресивного потягу здійснюється тоді, коли честолюбство чи марнославство індивіда не одержують задоволення. Тобто «агресивність – це властивість особистостей, страждають надмірним честолюбством або марнославством» (Adler A., 2011, с. 33).

Е. Фромм наводить переконливі аргументи стосовно критики двох наукових напрямів, а саме інстинктивізму і біхевіоризму. На думку Фромма, мають хибну думку як ті, хто бачить початок агресивності лише в біологічних інстинктах, так і ті, хто перечить значущості цих інстинктів та презентує особистість як ляльку соціуму. Вчений переконаний, що агресивність – досить складний феномен, у якого складові мають різну генетичну природу і різну причинову обумовленість: «Якщо означати словом «агресія» всі «шкідливі» дії, тобто. всі дії, які завдають шкоди і призводять до руйнування живого або неживого об'єкта (рослини, тварини та людини в тому числі), то тоді, звичайно, пошук причини втрачає свій сенс, тоді байдужий характер імпульсу, в результаті якого сталася ця шкідлива дія. Якщо назвати одним і тим же словом дії, спрямовані на руйнування, дії, призначені для захисту, та дії, які здійснюються з конструктивною метою, то, мабуть, треба розлучитися з надією вийти на розуміння «причин», що лежать в основі цих дій» (Fromm E., 1973, с. 24-25) .

Розподільне вивчення феномена агресії дозволило вченому довести, що в людини є лише одна біологічно запрограмована агресія - оборонна. Найяскравіший прояв жорстокості – деструктивність є соціальним продуктом. Саме такий висновок має вагомое методологічне значення для всіх соціальних наук, зокрема й кримінології: якщо злоякісна частка агресії перестає бути вродженою, вона може вважатися невикорінною.

На даний час у сучасній психології не існує єдиного тлумачення такого феномена, як «агресія». Одні вчені досліджують агресію як вагому складову характеристики поведінки особистості, яка направлена на долання перешкод на життєвому шляху. До цих перешкод можуть належати як зовнішні подразники, події, люди, так і власні психічні особливості людини. При цьому увага акцентується на адаптаційних аспектах агресивних проявів. Решта дослідників розглядають її як виключно деструктивне явище, акцентуючи увагу на тому, що агресивність визначається як стійка властивість суб'єкта. Опираючись на це агресія ділиться на конструктивну, дефіцитарну та деструктивну. А агресивність є властивістю індивідуума, яка виступає як схильність до швидкого розгортання стану агресії (Войтко В. І., 2002, с. 13). А ситуативна чи особистісна схильність до руйнуючої поведінки визначається терміном «агресивність». Н. Д. Левітов визначив стан агресивності «як стеничне переживання гніву з втратою самоконтролю» (Левітов Н. Д. 2002, с.169). Психологічний словник В. Б. Шапара тлумачить агресивність як «стійку рису особистості - готовність до агресивної поведінки» (Шапар В. Б., 2004, с. 18). Її рівні визначаються як наслідком в процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні норми, важливіші з яких - норми соціальної відповідальності і норми помсти за акти агресії.

Відомі американські дослідники Р. Берон і Д. Річардсон запропонували визначення, яке включає ряд нюансів феномену агресії. На їх погляд, «агресія – це будь-яка форма поведінки, що націлюється наобразу або завдання шкоди іншій живій істоті, яка категорично проти тако ставлення до себя» (Baron, R. A., & Richardson, D. R., 1994, с. 37-40).

Як відомо, дане визначення є найпоширенішим серед західних фахівців, тому розглянемо та проаналізуємо його детальніше.

А. А. Реан, не дивлячись на різноманітність визначень агресії підкреслює, що, «зважаючи на очевидність того, що люди часто втрачають контроль над собою, агресія – це поведінка, яка спрямована на заподіяння шкоди або збитку іншій живій істоті, що має всі підстави уникати подібного із

собою поводження. Дане комплексне визначення включає в себе такі окремі положення: – агресія є навмисним, цілеспрямованим заподіянням шкоди жертві; – під агресією може бути розглянута лише така поведінка, що передбачає заподіяння шкоди або збитку живим істотам; – жертви повинні мати мотивацію уникнення подібного із собою поводження» (Rean A. A., 2009, с. 22-23).

Т. С. Кириленко пропонує визначати агресію як «певні ставлення особистості, що є закріпленими, незмінну індивідуальну характеристику, яка віддзеркалює схильність індивіда до демонстрування оточуючим своєї переваги в силі (2007, с. 40).

«Агресивність – це властивість особистості, яка проявляється у схильності до швидкого розгортання стану агресії» (Гарбузов В. І., 2014,). Терміном «агресивність» визначають ситуативну, або особистісну схильність до руйнуючої поведінки. Н.Д. Левітов описав стан агресивності «як стенічне переживання гніву з втратою самоконтролю (Левітов Н. Д., 2002, с. 169). В психологічному словнику агресивність розглядається як «стійка риса особистості - готовність до агресивної поведінки. Її рівні визначаються як наслідком в процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні норми, важливіші з яких - норми соціальної відповідальності і норми помсти за акти агресії» (Шапар В. Б., 2004, с. 18).

Також у своїх працях Мізерна О. виділяє такі види агресії: «прихована й відкрита; гнівна й інструментальна; вербальна (словесна) і фізична; екстрапунітивна й інтрапунітивна» (Мізерна О. О., 2005, с. 5).

1.2. Соціально-психологічні особливості прояву агресивності підлітків

Коли ми говоримо про агресивних підлітків, перед нами найчастіше постають переважно хлопці або дівчата з неблагонадійних, проблемних сімей. Наш розум чітко вималював у нашій уяві образ агресора, це легко і швидко

допомагає нам виокремити з-поміж оточення безпечних і небезпечних нам людей, чітко вказує на того, хто несе загрозу для нашого духовного або фізичного життя.

Причини прояву агресивності в підлітковому віці:

- потребують уваги від батьків чи педагогів;
- спроби будь-яким чином досягти певної мети;
- бажання почувати себе головним, важливим в очах однолітків.

Підтвердженням цьому є вікова характеристика психічного та особистісного розвитку дитини Д.Б. Ельконіна, саме в цьому віці, є важливим статус підлітка в суспільстві;

- прагнення принизити гідність іншої людини, щоб продемонструвати свої переваги;
- захисна реакція на певну подію;
- бажання помститись кривдниками;
- невміння контролювати власні емоції;

Сьогодні переповнене агресією та насильством. Вони, на жаль, стають невід'ємною частиною нашого життя і побуту. І найстрашніше, що агресивна поведінка спостерігається саме у підлітків. Дуже прикро почувати себе безпорадним, почувши з екранів телевізора або із соціальних мереж історії про конфлікти підлітків і прояви жорстокості по відношенню один до одного. Дівчатка побили однокласницю, знімаючи сцену насилля на телефон, підлітки знущаються над однокласниками і однокласницями, викладаючи сцени цькування і знущань у мережі. Що коїться з нашими дітьми? Де шукати винного? І найголовніше – як їм допомогти?

Для початку необхідно розглянути, що таке агресія. Науковці тлумачать термін «агресія» як «мотивовану деструктивну поведінку, яка йде всупереч загальноприйнятим нормам і правилам суспільства» (Кириленко Т.С., 2007, 89). Часто вона наносить матеріальну шкоду, виснажує людину морально і фізично, а в результаті спричиняє негативні переживання, людина відчуває

постійне напруження, страх, невпевненість у собі, стає пригніченою і замкненою.

Агресія - у психології — «ворожа поведінка іншої особи або групи осіб, зумовлена переживанням фрустрації»; агресію розглядають як «інстинкт, або як наслідок переживань, тривожності, розчарування, або як соціальне научіння» (Приходько Ю., Юрченко В., 2012, с. 142).

Слово агресія походить від латинського *aggressio*, що перекладається як напад, і є свідомою деструктивною поведінкою, мета якої – заподіяти моральну або фізичну шкоду, викликати в об'єкта впливу психологічний дискомфорт. Тобто агресором рухає певний мотив.

Агресія може бути:

- відкритою – вона спрямована на зовнішні об'єкти і може виражатися у бійках, приниженні інших людей, у вандалізмі або набувати форми протесту, демонстрації своєї позиції (наприклад, бродяжництво, вживання алкоголю);
- прихованій – зовні підліток може виглядати спокійним, незворушним, але при цьому не звертати уваги на зауваження, ігнорувати прохання.

Прихована агресія може набувати вигляду аутоагресії – коли весь негатив, невдоволення, агресія підліток спрямовує на себе. Приводом такого поведінки може бути низька самооцінка, почуття провини, низька невдач. Ненависть, зневага до себе можуть спровокувати тривожні стани, нервові зриви, фобії, у важких випадках можливі думки про суїцид

Визначимо основні форми підліткової агресії:

- Вербальна. Являє собою словесне вплив як загроз, образ, глузувань, підколів, грубих висловів, ненормативної лексики, критики тощо.
- Невербальна. Вплив через непристойні жести, підкріплені активною мімікою (гримасами), демонстрацією емоцій, експресивних поведінкових реакцій, агресивного тону спілкування.
- Фізична. Її мета – знищити, зруйнувати, розтоптати як мінімум – завдати відчутної шкоди.

- Пряма. Спрямована безпосередньо на об'єкт, що викликає у підлітку бурю негативних емоцій.
- Непряма. Підліток прагне дістати об'єкт переслідування шляхом на його найближче оточення – відпускаючи брудні жарти, роблячи саркастичні зауваження, розпускаючи плітки і чутки, ініціюючи обговорення людини в нього за спиною, затіваючи його цькування.
- Реактивна. Вибухова реакція підлітка на зовнішній подразник. Найчастіше агресор не контролює своєї поведінки.
- Цілеспрямована. Це не випадкові імпульсивні реакції, а підготовлена програма дій – усвідомлене поведінка, мета якого – придушити, образити, принизити.

Підліток може першим завдати несподіваного удару, щоб спровокувати потрібну йому реакцію (агресія-провокація), або жорстко відповідати на негатив, спрямований у його бік (агресія-захист).

Перехідний вік – непросте випробування і для 10-16-річних, і їхніх батьків. Підліток вже не той нетямущий малюк, якого опікуються мама з татом, але й абсолютно самостійним він ще не став.

Більше того, за незалежність у словах та вчинках, за право бути собою та мати власну думку доводиться боротися – з вороже налаштованим зовнішнім світом, з однолітками, з дорослими, які так люблять повчати та командувати. І одна із форм такої боротьби за існування – підліткова агресія. Познайомимося із цим явищем ближче.

Протягом усього життя людина переживає чимало криз – переломних моментів, які необхідні, щоб вийти наступного рівня розвитку – фізичного, психічного, емоційного, духовного. Один із таких напружених у всіх сенсах періодів – перехідний вік, важливий відрізок життя з 10 до 16 років.

Дитина росте, змінюється її тіло, фізика, психіка. Одночасно трансформуються установки, моделі поведінки, світогляд, сприйняття навколишньої дійсності та ставлення до людей. Глобальні перебудови не проходять безвісти – підліток переживає сильний стрес, емоційно

нестабільний, дуже чутливий, вразливий. Тому він гостро реагує на все і намагається інстинктивно захищатися, що нерідко набуває руйнівних форм підліткової агресії.

Цим терміном психологи позначають деструктивну поведінку, яка суперечить нормам і правилам, які у соціумі, і може бути спрямоване як назовні – у зовнішній світ, на оточуючих підлітка людей, і усередину – себе самого.

Що може спричинити підлітків на прояв агресії?

Причини підвищеної агресивності у перехідному віці можуть бути різні:

- Біологія. Організм підлітка активно зростає і змінюється, бувають гормони, що проявляється в гострому сприйнятті всього, підвищеної дратівливості, імпульсивності. Юнацький максималізм змушує бачити у всьому лише чорне чи біле, не помічати півтонів. Хлопчики стають міцнішими фізично, відчувають свою силу, а нерідко й потребу демонструвати її оточуючим.

- Особистісні фактори. Підліток може надягати маску агресора, намагаючись приховати почуття провини чи образу, невпевненість у собі (особливо, коли на нього мало звертають увагу і навіть не намагаються зрозуміти мотиви його вчинків). Тоді агресивна поведінка стає способом заявити про себе, самоствердитися за рахунок тих, хто слабший.

На схильність до прояву агресії впливають характер і темперамент, особливості конституції (індивідуальні психічні та фізіологічні властивості, які можуть бути обумовлені як спадковістю, так і тривалим впливом довкілля).

- Ситуація в сім'ї. Негативно на підлітка впливають і нестача батьківської уваги і любові, і гіперопіка, і авторитарний стиль виховання з надмірним контролем, необґрунтованою критикою, спробами чинити тиск. Діти копіюють те, що роблять дорослі, а отже, якщо в сім'ї прийнято голосно з'ясовувати стосунки, застосовувати фізичну силу, така модель поведінки буде списана та застосована на практиці. Ще один привід демонструвати агресію, намагаючись нагадати про себе – народження молодшого брата чи сестри.

- Рівень життя сім'ї, її соціальний статус. Підліток із малозабезпеченої сім'ї відчувається обділеним, обмеженим у багатьох речах і з цього приводу відчуває негативні емоції, озлоблений на оточуючих, мстить їм за їхню зверхність. Дитина заможних батьків навпаки може усвідомлювати своє особливе привілейоване становище і ні в чому собі не відмовляти, у тому числі – у приниженні тих, хто слабший, бідніший, простіший і т.д.

Бажання привернути увагу до своєї особи. Це може бути увага батьків чи однолітків, об'єкта симпатії підлітка чи значних йому дорослих.

- Потреба захищатись. Підліток дуже сприйнятливий до зовнішніх подразників, йому доводиться стикатися з нерозумінням – з боку близьких, вчителів, друзів. Протистояти негативно налаштованому світу непросто – доводиться захищатись, у тому числі обираючи агресивну поведінку (Ігнатова О., 2020).

Крім того, підліток може потрапити в погану компанію, де діють певні правила, а вербальна та фізична агресія вважається найприйнятнішим варіантом вирішення будь-яких питань.

Зауважимо, що для зручності вивчення агресію розподіляють за різними критеріями. Так, наприклад, за формами прояву агресія буває відверта (коли агресор прямо наносить фізичну шкоду іншій особі або висловлює погрози про надання такої шкоди) та стосункова (передбачає лише шкоду в соціальному плані: публічне приниження, плітки, наклепи, цькування та ін.).

Вчені Doob, J.W. Miller, N.E. Mower, O.H. and Sears, R.R. наполягають й на тому, що важливою є мета агресії, яку класифікують за двома видами: «або реактивна (ворожа), яка характеризується тим, що агресор переслідує ціль нанести пряму шкоду іншій особі; або проактивна (інструментальна), при якій агресор намагається лише отримати бажаний об'єкт, простір чи авторитет» (2013, с. 68).

Що ж насправді породжує агресію? Існує багато теорій її пояснень. Так, наприклад, відомий психолог Хоббс, вважав усіх людей «егоїстичними, брутальними і жорстокими по своїй природі, тобто агресія присутня у

підсвідомості кожного як інстинкт, саме через «тваринний» бік людської натури» (Приходько Ю., Юрченко В., 2012, с. 221).

Підтримував точку зору Хоббса і Зігмунд Фрейд, але у своїх працях просунувся дещо далі і в результаті презентував свою «теорію двох інстинктів». Суть теорії Фрейда полягала у тому, що кожній людині притаманні так звані інстинкт життя та інстинкт смерті. Перший відповідає за забезпечення енергії для існування, росту і розвитку людського організму, у той час як інстинкт смерті спрямований на самознищення індивіда. Саме «інстинкт смерті часто спрямовується назовні, проти навколишнього світу у формі агресії. Енергія інстинкту смерті впродовж певного часу накопичується в людині і якщо від неї не звільнитися поступово, маленькими порціями, то з часом це накопичення може носити екстремальну форму» (Шайгородський Ю., 2014, с.14). Існує багато способів очищення людського організму від негативної енергії. Наприклад, очищення через сльози, словесну сповідь, символічні дії.

Пізніше, через двадцять років після Фрейда з'явилася нова гіпотеза агресії, яка стала альтернативою попередній. Агресія у гіпотезі визначалася як «набутий (а не інстинктивний) захисний механізм, що виник внаслідок подразнення не внутрішніми, а зовнішніми факторами». Так, наприклад, діти країн, що потерпають від війн, значно раніше і яскравіше проявляють агресію порівняно із їх однолітками, які живуть в мирних умовах. У такому випадку агресія проявляється у вигляді «захисного механізму» який протидіє ворожому оточенню підлітка.

Слід пам'ятати, що одним із найскладніших періодів розвитку індивіда є підлітковий, і саме він може означувати майбутнє життя людини. У цей період також формуються характер підлітка, індивідуальні риси. Підлітки усіма силами намагаються звільнитися від надмірної турботи і контролю батьків, вчителів. Дуже часто таке бажання має наслідки заперечення духовних цінностей, життєвих правил і норм дорослих та й неправильно побудована виховна робота з дітьми теє має непоодинокі прояви.

Безперечно, не унормовані відносини у родині є найвагомим фактором впливу на розвиток підлітка, а зразком для копіювання агресивної поведінки найчастіше стають батьки. Підліток, який «зростає атмосфері насилля, зневаги, покарань, як правило, стає у майбутньому агресором» (Волянська О. В., 2019, с. 29). Агресивна поведінка особистості є предметом вивчення у психології, соціології, кримінології, медицині, біології та фізіології. І саме внаслідок дослідження і вивчення агресивної поведінки зумовило появу ряду методологічних проблем.

Підліткова агресивність – це ознака ненормального розвитку. Причину такої поведінки треба шукати не тільки в самих підлітках, оскільки агресія є відображення внутрішніх проблем індивіда, які виникають найчастіше внаслідок жорстокості і байдужості дорослих. Під час дослідження причин проявів негативних емоцій і почуттів у підлітків, то стає очевидним той факт, що основна причина, на жаль, пов'язана з неправильним сімейним вихованням, або проблемами сім'ї. Конфлікти і непорозуміння між батьками, психічне чи фізичне насилля батьків у ставленні один до одного, грубість і брутальність у спілкуванні, приниження, глузування, постійні висловлення невдоволенням через недоліки у партнері зводять для підлітка школу агресії, яку він змушений відвідувати щодня і отримувати так звані уроки агресії. Своєю поведінкою батьки показують, що агресія – це єдиний спосіб вирішення конфлікту чи проблеми.

Особистість підлітка у цей час проходить етап формування, тому оцінює і переймає поведінку та погляди батьків, приятелів, тобто тих, хто знаходиться в постійному його оточенні. Підліток бачить і аналізує, як поведуться близькі і знайомі йому люди, й у майбутньому визначає їх поведінку як знану, а тому – правильну та прийнятну.

Найстрашніше, що це саме ті явища, на які дорослі часто не звертають уваги і не контролюють їх, хоча усі знають, що дитина – це губка, яка втягує в себе все, що відбувається навколо неї – і добре, і погане. У конфліктній сім'ї дитина приречена бути агресором, оскільки не вміє і не навчена самостійно

фільтрувати, що добре, а що погане. Як наслідок, діти сприймають такі відносини як норму поведінки у суспільстві.

Однією з важливих причин агресивної поведінки підлітків у наш час є засоби масової інформації – телебачення і соціальні мережі Інтернет. Відомий факт: періодичний або систематичний перегляд фільмів або передач, що містять сцени насилля призводить до породження або зростання агресії серед глядачів. Підлітки легше піддаються негативному впливу, оскільки сприймають негативну поведінку як взірць для наслідування. І у випадку, якщо підліток схильний до агресивної поведінки, він втілює екранні агресивні дії у життя. У таких ситуаціях важлива реакція дорослих і оточуючих. Якщо ми, дорослі, не звертатимемо уваги на поведінку і дії підлітка, він може розцінити це як схвалення з нашого боку. У такому випадку, коли агресивність підлітка змусить ровесників його боятися, підвищуючи авторитетність, з роками вона лише зростатиме.

Зазначимо, що причиною агресії також може бути захист, це станеться у тому випадку, якщо підліток не відчуватиме підтримки і захисту з боку дорослих, змушений вирішувати свої проблеми самотійно, і сам повинен виборювати собі «місце під сонцем».

Вивчаючи різні види поведінки людей, дослідники дійшли висновку, що будь-якій поведінці можна знайти пояснення і виявити причини тієї чи іншої поведінки. Зазвичай, основними причинами агресивної поведінки підлітка є незадоволені потреби: оточуючі ніколи не хвалили дитину, не змогли прищепити їй почуття значимості у групі і соціумі, цінність її як індивіда.

Виникненню агресивної поведінки підлітка сприяють наступні фактори: досвід, пережитий дитиною внаслідок насильства (фізичного, психологічного або сексуального); відчуття безпорадності, приниження, злості або відчаю, небезпеки, самотності, що наростає; схильність до девіації, залежності, протиправної поведінки тощо.

Як розпізнати підлітка, схильного до агресії?

- основною рисою агресивних дітей є непомірна запальність, яку важко стримати. Саме у такі моменти дитина втрачає контроль над своїми реакціями на негативні подразники, що збуджують її обурення і агресію;
- формами проявлення агресивності у дітей і підлітків можуть бути різними: фізична і словесна, сварки, прокльони, крики, тупання ногами, грюкання дверима, псування чужих речей, надзвичайна дратівливість та ін.;
- у деяких випадках – схильність до суїциду.

Одним із чинників, що сприяють появі і розвитку агресивної поведінки підлітків, є марнотратство особистого часу. На жаль, спілкування у соціальних мережах сьогодні – чи не найпоширеніший спосіб проведення дозвілля у дітей і підлітків, і саме вони мають вагомий вплив на формування агресивної поведінки.

Отже, для того, щоб попередити агресивну поведінку підлітка, необхідно здійснювати комплексну роботу з боку батьків, психологів, соціальних працівників і його соціального оточення. Але найголовніша роль у вирішенні цього питання належить батькам, оскільки саме вони мають сприяти встановленню доброзичливої, дружньої атмосфери у сім'ї і своїм власним прикладом формувати поведінку своєї дитини, не забуваючи ні на мить, що дитина – це «губка», яка всмоктує все, що їй вкладається – добре чи погане.

Якщо ми хочемо допомогти підлітку і упередити його агресивну поведінку, ми маємо в «першу чергу навчити дитину говорити про свої емоції та переживання; разом пошукати конструктивні способи вираження агресії (через психологічні методи і прийоми, які дозволять звільнити організм від агресії); знайти «місце для викиду злості» (Приріз М., 2018); заохочувати його неагресивну поведінку; і врешті-решт порадити звернутися до соціального педагога або психолога. Постаратися зрозуміти, що спричинило агресивну поведінку. Навіть якщо бурхливу реакцію викликала якась дрібниця, не можна переконувати підлітка, що це нісенітниця.

Приділяти дитині достатньо уваги, щиро цікавитися її справами, виявляти любов і ніжність, але не докучати йому надмірною присутністю. Давати дитині зрозуміти, що вона не одна, що батьки на її боці і разом зможуть вирішити будь-яку проблему. Розмовляти з підлітком як із дорослим – на рівних. Тримати слово і, якщо щось йде не так, пояснювати, чому не вдалося виконати обіцяне.

Доступно пояснити дитині, чим може загрозувати погана поведінка, які неприємні для всіх можуть бути наслідки. Виявляти терпимість до агресивних витівок, але при цьому не терпіти хамства на свою адресу. Спокійно пояснювати, що різкий тон засмучує, грубі вирази засмучують і ображають. Вигадати спільне заняття, яке принесе задоволення і стане чудовим приводом зблизитися, частіше спілкуватися. Дати підлітку можливість бути і почуватися самостійним і відповідальним за свої слова та дії, поважати його думку.

Допомогти знайти підлітку заняття собі до душі – спортивну секцію, танцювальну школу, IT-клуб, щоб він міг ділитися своєю енергією, а не замикатися у собі.

1.3. Характеристика факторів впливу на прояв агресивності підлітків

Тема агресії та агресивності є предметом обговорення психологів, медиків, вчителів, соціальних працівників. Вивченням агресивної поведінки підлітків займалися ряд українських та зарубіжних вчених Б. Н. Алмазов, А. Бандура, Е. Еріксон, Н. Ю. Максимова, Е. В. Ольшанська, Л. М. Семенюк, З. Фрейд та ін.

В психологічному словнику агресивність представлена як стійка риса особистості, яка готова до агресивної поведінки. Серед низки теоретичних обґрунтувань виникнення агресії та її чинників, теорія соціального наuczіння (А. Бандура) свідчить, що «агресія є набутою в процесі соціалізації»

(Волянська О. В., 2019, с.30). Агресивність підлітків з кожним днем більшає, не зріла дитяча психіка не може самостійно впоратись з травмуючими ситуаціями та складнощами, що виникають в повсякденному житті дитини.

У підлітковому віці діти стають емоційно нестабільними. Психологи пов'язують це насамперед із біологічними чинниками: гормональний сплеск, перебудова організму, статеве дозрівання. Але в деяких випадках емоційні перепади можуть набувати радикальних форм і переростати в агресію. І якщо підліток залишається віч-на-віч зі своїм бунтарством, воно може привести його в деструктивні спільноти і, як наслідок, до правопорушень

Які основні причини підліткової агресії?

Для підліткового віку характерна ризикова поведінка. Один із маркерів, який на це вказує, – висока смертність з причин, не пов'язаних із захворюваннями саме у цей віковий період. Ризикова поведінка тісно пов'язана з агресією. Також воно може бути пов'язане з депресивними та негативними емоційними станами. Якщо ми розуміємо агресію як «цілеспрямовану деструктивну поведінку, що суперечить прийнятим нормам і правилам, і в цілому існуванню людини в суспільстві, то одна з причин агресивної підліткової поведінки може бути пояснена фрустраційною теорією агресії» (Мелоян А. Е., 2018).

Відповідно до цієї теорії в той момент, коли підліток відчуває фрустрацію, пов'язану зі стійкою незадоволеністю його фізичних та психологічних потреб, ці переживання сприяють агресивній поведінці. Також на виразність і форму агресивного поведінки впливатимуть біологічні і соціальні чинники. Агресивна поведінка підлітків може бути спровокована агресивними переконаннями та установками, високим ступенем ворожості в тому середовищі, в якому дорослішає підліток, імпульсивністю, характерною для підліткового віку, несформованою здатністю до емоційної та соціальної саморегуляції.

Як правильно працювати з підлітковою агресією?

Існують різні форми агресивної поведінки підлітків, як просоціальні, так і антисоціальні. Заняття боксом, соціальний активізм, бурхлива участь у різних громадських акціях, залучення до футбольних фанатських рухів – усі ці прояви можуть бути формами просоціальної чи антисоціальної агресивної поведінки. За класифікацією агресивної поведінки А. Басса були виділені такі форми: «фізична, непряма, негативізм, заздрість, ненависть до оточуючих, підозрілість, вербальна агресія, маніпуляції за допомогою почуття провини. Конкретних форм агресивної поведінки існує безліч» (Лящ О.П., 2006, с. 13).

У роботі з підлітковою агресією все залежить від того, з якою формою ми плануємо працювати. У кожному випадку важливо розуміти, що агресія не виникає сама собою, завжди є соціальний контекст, в якому вона проявляється. Є ситуації, де агресія об'єктивно може бути чимось необхідним. Візьмемо, наприклад, такі історії, коли підлітки беруть участь у спортивних заходах, боксі, фехтуванні тощо.

У цьому конкретному випадку фізична агресія легалізована. Якщо підліток був залучений у деструктивну діяльність, але потім переключився на спортивну поведінку, це той випадок, коли відбувається перетворення антисоціальної агресії в просоціальну, вдалий приклад соціального чи педагогічного впливу.

Друге, що ми обов'язково розглядаємо для роботи з підлітковою агресією, це соціальне середовище, в якому дитина знаходиться. Сюди входить і сім'я як фактор, унікальний для кожного підлітка, і школа, і оточення, в якому росте підліток поза домом. Всі ці фактори сильно впливають на формування агресивної поведінки, і від них залежить, у якій формі вона проявиться.

Враховуючи перелічені вище фактори, в цілому необхідно вести «комплексну педагогічну, психологічну та соціальну роботу, спрямовану на розвиток відповідних соціальних компетенцій та формування адекватної поведінки» (Павелків В. Р., 2004, с. 222).

Яким чином підліткова агресія знаходить вихід у молодіжних субкультурах?

По-перше, варто враховувати, що одним із важливих завдань у підлітковому віці є побудова відносин із однолітками та експерименти із соціальними ролями. Дуже багато потреб та завдань підлітки реалізують у спілкуванні з однолітками. Агресивна поведінка, що має в тому числі і соціальну природу, сильно залежить від відносин з однолітками і факторами соціального середовища.

В основному соціальний розвиток підлітка відбувається у школі, проте якщо дитина не знаходить там можливостей для цієї реалізації, вона шукає іншу територію для вирішення цього завдання. Як показує практика, діти, які беруть активну участь у шкільному житті, у шкільних заходах, меншою мірою виявляються залученими до деструктивних спільнот.

Якщо підліток не знаходить визнання та розуміння серед однолітків, не може побудувати з ними відносини, яких він особливо потребує підліткового віку, наприклад, у «шкільному середовищі, ризик бути залученим до будь-якої субкультури, де він самостверджуватиметься через агресію та деструктивну поведінку може зростати» (Приріз М., 2018.).

Які субкультури сприяють більшому розвитку агресії у підлітків?

Не можна виділити щось певне, якусь одну певну субкультуру. Є кілька кримінальних субкультур чи субкультури, пов'язані з «колофутбольним» середовищем, скоріше хуліганські чи радикальні, екстремістські соціальні середовища, що підтримують певні форми прояву агресії. На нашу думку, субкультура – це лише форма для вираження агресії.

Субкультура може сприяти тому, що агресія буде спрямована проти чогось чи когось, пропонує певну мету. Вона сприяють тому, що агресивна поведінка стає антисоціальною, але не є причиною виникнення агресивної поведінки.

На чому має бути заснована профілактика підліткової агресії?

Ефективна профілактика в першу чергу повинна бути заснована на добре вибудованій системі соціальної роботи, що динамічно змінюється, педагогічних і психологічних впливів. Ця система повинна включати безліч елементів, одні з яких пов'язані з соціальними мережами, з поведінкою в інтернет-просторі, інші - з соціально-педагогічними службами в школах, треті - з соціальною і психологічною роботою з сім'єю, четверті - з доступністю психологічної, психіатричної та медичної допомоги, п'яті – із судовою та правоохоронною системами. Всі ці елементи повинні вибудовуватися в одну систему та зберігати можливість взаємодії та співробітництва та динамічних змін. Неможливо розробити одну єдину профілактичну програму агресивної поведінки, запровадити її, і вона 20 років принесе результати. «Система профілактики ризикової поведінки потребує модифікації кожні кілька років, оскільки суспільство теж змінюється досить швидко» (Богдан М. С., 2014, с. 25).

Підлітковий період це завжди криза, а криза не проходить без агресії. Тому такий період вважається складним, його можна асоціювати з конфліктами, нестабільним емоційним станом, тривогою, сварками, сутичками, небезпечними ситуаціями для дитини, непорозумінням з батьками та однолітками. В цей період агресивність може мати яскраве вираження і причиною такої поведінки є невміння реагувати на певні життєві ситуації.

Характерними особливостями підлітків є вороже сприймання будь-яких життєвих ситуацій, негативне ставлення до себе, не вміння брати відповідальність за свої вчинки, не вміння контролювати свої емоції та гнів, низький рівень емпатії у відносинах. Однак, необхідно зауважити, що агресія «може бути й способом психологічної розрядки, засобом досягнення певної мети та способом самоствердження. Підлітки у деяких випадках «позитивно ставляться до проявів агресії, так як бачать в ній метод демонстрації сили та власної значимості» (Павелків В. Р., 2004, 222).

Вчені виділяють ряд факторів, які впливають на формування агресивної поведінки у підлітків: сім'я, школа, взаємодія з однолітками та медіа простір

відіграють важливу роль у формуванні та розвитку особистості (Вакуліч Т. М., 2006, с. 101). Розглянемо детальніше, як саме сім'я впливає на формування агресивної поведінки в підлітків.

- відзначимо, що наслідком прояву агресивної поведінки в підлітка може бути алкогольна або наркотична залежність одного із батьків. Батьки мають бути прикладом для своїх дітей, але часто в сім'ях з залежністю батьків присутні хаос, агресія та насильство. Спостерігаючи, за цим діти повторюють таку модель поведінки.

- не менш важливу роль відіграє гіперконтроль або, навпаки, відсутність опіки батьків над підлітком. Надмірне «опікування дитини, а саме перегляд соцмереж, поради у виборі друзів, постійне втручання в особистий простір дитини призводить до того, що у підлітка формується низька самооцінка, залежність від думки оточуючих та безпорадність. В цьому випадку прояв агресії може бути методом здобуття свободи» (Федорченко Т. Є., Ролінський В. І., 2006, с. 99).

Необхідно зауважити і на тому, що повна відсутність батьківського контролю, може призвести до того, що, дитина вважатиме агресивну поведінку нормою у спілкуванні з оточуючими.

- емоційна холодність в сімейних стосунках. Зрозуміло, що це відбувається в сім'ях де відсутні теплі стосунки, проявляється байдужість батьків до своєї дитини. Такі батьки не цікавляться емоційним станом дитини. Таким чином у підлітків, які виховуються в таких сім'ях відсутнє базове відчуття безпеки. Наслідком цього є формування страхів у дитини, емоційних порушень, присутня тривога та невротичність. Присутність «заборони на вираження почуттів дитини поступово призводить до обов'язкових неочікуваних проявів себе, власного «Я» в іншому середовищі (спілкування з друзями, в школі і т. д.) і не завжди найкращим чином. Тому варто виражати свої емоції, давати дитині можливість відчувати всю гаму емоцій та почуттів серед близьких» (Мізерна О.О., 2005, с. 12).

- умовна любов батьків проявляється у тому випадку, коли батьки люблять дитину за щось (гарну поведінку, зразкове навчання і т. д). Батьки вимагають від дитини певних дій, очікують від підлітка тільки найкращих результатів, критикують за промахи і внаслідок цього зростає напруга і частішають конфлікти.

- крадіжка відповідальності. Батьки намагаються виконати певні завдання за підлітка, не дають можливості проявити власну самостійність. Така поведінка призводить до того, що в подальшому житті він при зіткненні з найменшими складнощами, не зможе вирішити їх самостійно, чекаючи допомоги, підказки. Наслідком цього є виникнення стресу, порушення психічного стану підлітка.

Отже, сім'я може виступати основним фактором формування агресивної поведінки підлітка, так як саме від неї залежить ефективна соціалізація дитини. Зазвичай «агресивна поведінка є наслідком порушення відносин між членами сім'ї, стилю виховання, відсутність згуртованості і близькості. Діти в таких сім'ях більш схильні до проявів агресивної поведінки» (Шаблінський І., 2004, с. 84). Сім'я має забезпечувати сприятливі умови для соціального та психологічного становлення підлітка.

- місцем як формування, так я прояву агресивної поведінки може бути школа. Потрапляючи у шкільне середовище, підліток має слідувати певним правилам поведінки, виконуючи соціальну роль учня і стикаючись з певними труднощами. Деколи важко налагодити контакт з педагогами, однокласниками та працівниками школи. Не комфортний клімат в класі може сприяти виникненню конфліктів та негативних ситуацій. Наприклад, поява «ворожості, неприязності, а з часом й агресивної поведінки може виникнути через скарги дітей один на одного» (Єжова О.О., 2014, с. 48).

- приводом до проявів агресивної поведінки може виступати неуспішність у навчанні. Учень, який має погані оцінки постійно піддається критиці, «колючим» зауваженням, висміюванню, обговоренню серед вчителів, однокласників та батьків. Через погані відносини між учнями та педагогами,

у яких відсутнє бажання або навички спілкування з «проблемними» дітьми може підсилюватись вербальна агресія на педагогів та фізична на однокласників. Якщо дитина не може справитись з даною ситуацією та переживанням негативних емоцій, то в цьому випадку агресія може виступати захисним механізмом.

- наступним фактором прояву агресивності підлітків являються стосунки між однолітками. Відносини між однолітками мають важливий вплив на формування розвитку самосвідомості, самовизначення та самоствердження підлітка. Спілкуючись з однолітками, підлітки отримують інформацію про стилі поведінки, вчаться поводити себе агресивно спостерігаючи за поведінкою інших дітей. За дослідженнями Т. Федорченко «агресивна поведінка дітей має підґрунтя: бажання привернути до себе увагу однолітків, бути лідером, принизити іншого з метою самоствердження, а також виступає методом захисту і помсти серед однолітками» (2007).

Діти, яких принижували або піддавали критиці серед однолітків найчастіше здатні до проявів агресивної поведінки. Для осіб підліткового віку особливо важливою є думка про неї однолітків в школі та на вулиці, вони потребують прийняття в коло однолітків, тобто стати частиною певної групи. При ситуації, якщо ж група не приймає підлітка, як особистість, то це призводить до емоційних страждань, викликаючи гнів.

Вчені констатують, що посилене формування самооцінки відбувається саме у підлітковому віці. Порушення ж міжособистісних відносин серед однолітків може стати приводом до проявів агресії. Тому у осіб із заниженою самооцінкою є потреба компенсувати це за допомогою агресії. Найчастіше така поведінка проявляється, коли підліток перебуває в колі однолітків.

- однією із причин агресії є потрапляння підлітка у «погану компанію», заради самоствердження у ній, він починає вживати наркотики та алкоголь, а це в свою чергу призводить до залежності; часто підліток може стати жертвою емоційного або фізичного насилля серед однолітків та членів

групи. Якщо дитина в не змозі впоратися з даною ситуацією, то відчуває злість, приниження, спустошення, які переростають в агресію.

- наступним фактором прояву агресивної поведінки у підлітка вважається вплив медіа простору, інтернету на психіку дитини. Так представники телеіндустрії вважають, що сцени насильства не мають негативного впливу на психіку людини. Але дослідники заперечують таке твердження тому, що сцени насильства на телебаченні мають несприятливий вплив, сприяючи підвищенню можливості прояву агресивної поведінки, маючи наочний приклад з екрану. Якщо доросла людина може критично сприйняти побачене, то для підлітка ці сцени можуть бути прикладом відтворення в реальному житті.

- значимий вплив на формування особистості підлітка можуть нести комп'ютерні ігри. Експерти-психологи не рекомендують зловживати комп'ютерними іграми тому, що вони мають «негативний вплив на емоційний стан дитини, що призводить до нервовості, дратівливості, а часом до жорстоких дій. Часто комп'ютерні ігри мають агресивний характер, стимулюючи агресивну поведінку у дітей, крім того, можуть викликати ігрову залежність у дитини, і вона починає жити у віртуальному світі» (Шаблінський І., 2004, с. 84).

Отже, можна зробити висновок, що на формування підлітка, як особистості мають великий вплив такі фактори, як от: сім'я, спілкування з однолітками, медіа-простір і, якщо вони несуть в собі негативний вплив, то агресія може мати високий рівень.

Висновки до розділу 1

Підліткова агресія - це значуща психолого-педагогічна проблема, тому що саме вона в результаті породжує кримінальну поведінку; систематичні постійні ігнорування особистості найчастіше мають небезпечні наслідки або призводять до психологічних розладів; агресивна поведінка як явище переважно західного суспільства останнім часом поширюється і в Україні. Найчастіше агресивність супроводжується заниженим або завищеним самооцінюванням, надмірною емоційною напруженістю і тривожністю, неадекватністю уявлень підлітка про його роль і місце у сім'ї, низьким рівнем сформованості комунікативних навичок та ін.

Вивчення такого питання, як проведення аналізу підліткової агресії говорить проте, що у нашому суспільстві дійсно присутній феномен як «агресія» та «агресивність». На разі ми не можемо твердо визначитись, що саме спонукає підлітків до такої поведінки, дуже багато є чинників як внутрішніх та і зовнішніх, які впливають на підлітка. Розбираючи слово агресія, ми розуміємо, що це заподіяння шкоди іншим особам.

Отже, ми маємо розуміти, що підлітковий вік дійсно складний та потребує особливої уваги до дитини з боку батьків, вчителів та фахівців соціономічної сфери. Кожна дитина переживає цей період по-своєму. Критика та повчання не працюють. Для дитини важливим є прийняття, приклад любові та розуміння, що оточення може бути не тільки складним та конфліктним, а й сповненим позитивними емоціями та сприятливими умовами для формування дитини, як особистості в соціумі.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЩОДО ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ВПЛИВОМ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

2.1. Негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка

У сучасному світі все більшого розвитку набуває Інтернет. І не зважаючи на те, що Україна не є найрозвинутішою країною щодо інформаційних технологій і поступається багатьом європейським країнам у цьому питанні, комп'ютери, соціальні мережі, Інтернет стали невід'ємною частиною нашого життя. Зазначимо, що користувачі найчастіше використовують Інтернет у розважальних цілях, для ознайомлення з новинами або з потрібною інформацією. Зростаюча популярність і вплив інтернет-ресурсів на сучасну молодь створюють нові виклики і загрози для їх психологічного та соціального розвитку. Особливо серйозним наслідком є формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів. Це питання стає надзвичайно актуальним для соціальних працівників, які забезпечують підтримку та допомогу молоді в їх соціальному впливі. Технології превентивної діяльності соціального працівника є важливим інструментом для протидії негативному впливу інтернет-ресурсів та формування агресивності серед підлітків.

Сучасний світ неможливо уявити без Інтернету, який став «невичерпним джерелом інформації та засобом комунікації для мільйонів людей по всьому світу. Інтернет надає безліч можливостей, але водночас він є небезпечним для людей, особливо підлітків» (Волянська О. В., 2019, с. 41).

Так які вони – сучасні діти та підлітки у системі освітніх відносин, що їх характеризує і що впливає їх особистісне становлення? О. Замашкіна зауважує: «Якщо говорити про еволюцію розуміння сутності природи агресії, то спочатку агресія визначалася як мотивовані зовнішні вчинки, якими порушуються правила та норми співіснування, завдається шкода,

заподіюється страждання та біль людям. Узагальнення більшості досліджень із проблеми агресії дозволяють представляти її як поведінку, спрямовану на завдання збитку або шкоди іншій людині, у якої є всі підстави бажати уникнення подібного ставлення із собою» (2020, с. 47).

Страх, який охоплює батьків, педагогів, коли вони розмірковують над цими питаннями, зрозумілим – це страх за майбутнє покоління. Це шалене занепокоєння за самувразливу частину суспільства, малих, неповнолітніх дітей. Це і страх змін – технофоби є завжди. І дуже перебільшений акцент робиться на тому, що існує цифровий розрив між поколіннями, і це дуже серйозно. Є серйозні роботи, які говорять про те, що надмірне захоплення інтернетом – багатогодинні чуття, особливо біля екрану із заднім підсвічуванням – може підвищити кількість захворювань шизофренією. Є й менш небезпечні, здавалося б, наслідки, проте дуже неприємні - підвищена стомлюваність, роздратованість, зниження вольової регуляції. І коли ці негативні моменти кладуться на чашу терезів, вони іноді переважають те добре, що пов'язане з Інтернетом.

Онлайн-ативність школярів досить висока. Кожен 10-й із обстежених проводить у мережі одну годину, тобто два тижні на рік, не так багато. Але 76% - три години на добу, то є цілий місяць з ранку до ночі. А 6% - по вісім годин щодня, і це становить чверть року. Є й інші дані, які посилюють це враження: 8% школярів присвячують комп'ютеру понад вісім годин на добу. Дослідження способу життя показують, що діти сприймають інтернет не як набір корисних технологій, а як довкілля. Для них вона вже не віртуальна реальність, а частина життя, і це треба розуміти дуже добре. Тим більше, що спосіб життя дітей розходиться із способом життя батьків.

Цікаво порівняти «батьків і дітей» за інтенсивністю користування. Діти тут – на першому місці, батьки набагато далі. Дуже інтенсивно працюють вчителі, було виявлено колосальний рівень їхньої залученості в інтернет, що диктується їхньою роботою. Як нова ситуація впливає на дітей, молодь? Чи

визначає вона якісь вирішальні зміни? І чи є вони взагалі? Виділимо кілька таких змін, їх найважливіших п'ять.

Перше – зміна досить серйозних аспектів вищих психічних функцій.

Друге – зміна механізмів формування особистості.

Третє – виникнення нових психологічних контактів та феноменів, які у них виникають.

Четверте – поява нових форм взаємовідносин, що визначаються новим середовищем.

П'яте – зміна прийнятих у культурі соціальних практик, тобто способи діяльності, форм поведінки.

Як змінюються вищі психічні функції?

Пам'ять. Дослідники розглядають Інтернет як одну із форм трансактивної пам'яті. У взаєминах з Інтернетом пам'ять починає функціонувати за іншими механізмами. Користувач запам'ятовує не саму інформацію, а папку, місце, де зберігається. Відбувається каталогізація пам'яті.

Звертаємо увагу, що рівень концентрації уваги для тих, хто активний у мережі, знижується, і дуже сильно, у рази. При цьому часто говорять про синдром дефіциту уваги, якщо діти навчаються традиційними методами. Можливі два шляхи розвитку. Або увага буде розсіюватися, або діти навчатися краще розподіляти свою увагу. Ми бачимо, що молоде покоління вчиться раціонально розподіляти свою увагу.

Сприйняття. Ця лінія досліджена найменше. Але ми бачимо, що у дітей, які щільно «сидять» в он-лайн, розвивається один із видів сенсорної депривації. Вони «обмежені в отримання сигналів від реального життя. Відчуття світу стає менш чуттєвим, тілесним; притуплюється сприйняття запахів, звуків. Це може призвести до складнощів сприйняття свого тіла та його можливостей та себе як фізичної сутності» (Литовченко І. В., 2010, с. 39). А це дуже важливий аспект для формування ідентичності

Сприйняття та оцінка людей майже на 70% засновані на невербальній інформації.

Жести, міміка, пластика... А невербаліки в інтернеті не вистачає. Отже, не відбувається і навчання зчитування цих сигналів. Багато дослідників пов'язують все це з суттєвим спадом здатності до емпатії, що ми спостерігаємо.

Мислення. Багато хто вважає, що інтернет «відповідальний» за кліпову свідомість. Між тим кліпове свідомість. Тим часом кліпова свідомість з'явилася задовго до інтернету, появою в нашому житті телевізора, коли стало можливо швидко перемикає канали, а з цим і свою увагу.

Вчені бачать у кліповій свідомості спосіб адаптації людини досучасного вчинення божевільного потоку інформації. Це як би захист від інформаційне навантаження. Неминучий результат – спрощення мислення. Так що ж відбувається з нами, з нашими дітьми, які так активно поринули в інтернет? Вони дурніють? «Порівняльне вивчення інтелекту показує: IQ зростає, мало не на три пункти на рік. Є групи вчених, які заявляють, що активне використання Інтернету призводить до утворення нових нейронних мереж» (Личко А. Е., 2003, с.114).

Тепер – про механізми формування особистості дитини у зв'язку з її інтернетактивністю. Ми бачимо на багатьох прикладах, що у активних користувачів такі феномени, як ідентифікація, статусність, репутація виходять першому плані. Приносять соціальний капітал.

Інтернет виявився майданчиком для пошуку свого соціального «Я». Воно дає можливість приміряти він різні ролі – співрозмовника, друга, радника через нескінченні самопрезентації. Крім позитивного боку, є тут досить небезпечна – це може призвести до того, що ідентифікація не сформується. Відбудеться застрявання на дифузній стадії через невиразне, нестійке уявлення про себе. «Самовизначення затягується, тоді може настати так званий мораторій ідентичності - соціальні мережі. Щось роблячи в них активно, людина накопичує нові зв'язки, нерідко які зберігаються все життя і часом можуть грати помітну роль життя» (Вакуліч Т. М., 2006, с.103).

Репутація, статус – діти починають ставитись до цих понять дуже серйозно. Знають, як це важливо під час пошуків роботи. Але соціальна активність має неприємні аспекти.

Надмірне захоплення інтернетом несе із собою егоцентризм, нерідко – підвищений інфатилізм. Соціальні мережі – це нові психологічні контексти та феномени. І не тільки позитивні. У мереж зустрічаються з агресією, діти нею заражаються, не завжди того бажаючи.

Тролінг, фейки, кібербулінг...

Розуміння ризиків інтернет-простору є актуальним і важливим як розуміння ризиків для здоров'я підлітків. Тривале користування інтернетом представляє шкоду як для фізичного здоров'я, так і веде до різних психічних проблем, зумовлених змістом контенту, до якого вони звертаються. Користування Інтернетом батьки бачать у швидкому доступі до інформації (44%), у доступності матеріалів для навчання (понад 30%), у формуванні навичок впевненого Інтернет-користувача (понад 50%). При цьому часто недооцінюється наявність в Інтернеті негативної інформації: фактів насильства, жорстокості, порнографії, нецензурної лексики: на це вказав лише один з батьків і не вказав жоден школяр. Шкода Інтернету батьки (понад 86%) бачать у тому, що псується зір, а школярі втраті зору (18%), нестачі часу на інші заняття (36%) (Вакуліч Т. М., 2005, 21.).

Аналіз Інтернет-контенту, який використовується в основному опитаними. Показав, що це соціальні мережі (44%), комп'ютерні ігри: «стрілялки» (67%), «жахливості» (29%), просте блукання сайтами (22%). За отриманими даними, більше третини опитаних використовує небезпечний Інтернет-контент. У тому числі жорстокі та криваві комп'ютерні ігри. Діти грають в ці ігри, що калічать психіку. Не підозрюючи у тому, що це шкідливо і небезпечно. Опитування батьків показало, що більше третини дітей та підлітків, які грають у різні комп'ютерні ігри, виявляють агресивність, дратівливість, страждають на нічні страхи і навіть мають проблеми зі здоров'ям (нічний енурез, тики, заїкуватість та ін.) «Лише близько 12%

опитаних використовують Інтернет лише для свого розвитку» (Іванов М., 2019).

В рамках цих досліджень було класифіковано інтернет-контент, що використовується опитаними за його змістом, та умовно виділено три типи за його відносною корисності та впливу на психіку та здоров'я зростаючої людини: умовно-корисні (постійно використовують близько 38% опитаних), нейтральні (трохи більше 32%) та небезпечні близько 30%. При цьому всі опитані не раз використовували у своїй практиці роботи в Інтернет як нейтральний, так і небезпечний контент: «майже 40% опитаних зізналися, що цікавилися інформацією на «дорослу тематику», 34% - люблять дивитися сцени насильства, близько 7% цікавилися, як виготовляються наркотики, 12% - де купити алкоголь та цигарки» (Данько Ю. А., 2012, с.180).

Безперечно, в даному проблемному полі широко вивчаються ризики інтернет-простору, пов'язані з:

- залежність від онлайн-ігри;
- спілкуванням у соціальних мережах;
- доступ до матеріалів порнографічного змісту;
- доступ до матеріалів, що підвищують ризик підліткового суїциду;
- кібербулінгом тощо.

Проблема ігроманії широко представлена у дослідженнях світових учених, оскільки дана проблема виникла відносно давно і була актуальною ще до появи мережі Інтернет. Однак поява мережі Інтернет ускладнила проблему тим, що доступ до мережевих ігор спростився, а комп'ютерні ігри стали частиною проведення дозвілля, особливо серед хлопчиків 10-12 років. Тепер «багато ігор, доступних у мережі Інтернет, надають можливість спілкування з іншими гравцями та залучають підлітків, у тому числі як платформа для соціалізації» (Лящ О.П., 2006, 15).

Ризики, пов'язані зі спілкуванням у соціальних мережах, включають небезпечні контакти з сторонніми через знайомства в соціальних мережах, а також посилюють такі ризики Інтернетпростору як доступ до матеріалів

порнографічного змісту, доступ до матеріалів порнографічного змісту, доступ до матеріалів, що підвищують ризик підліткового суїциду, та кібербулінг. Згідно з дослідженнями, кожен п'ятий підліток страждає від фізичних наслідків кібербулінгу, небезпечних контактів із сторонніми, «сексингу» (листування з сексуальним контекстом) та порнографії, однак, можливі психологічні наслідки цих ризиків більш поширені та складно передбачувані. Інтернет доступ до порнографічних матеріалів може завдати шкоди психіці підлітка і є одним із найпопулярніших ризиків для вивчення світовою спільнотою. Нові форми небезпечної поведінки постійно виникають з розвитком мережі (відео-чат, картинки, агресивна реклама тощо).

Поява мережі Інтернет збільшила ризик підліткового суїциду насамперед тим, що матеріали на тему суїциду можуть бути знайдені підлітками у відкритому доступі, що збільшує можливість перегляду безвідповідально складених звітів про самогубства підлітків і провокує суїцидальну поведінку (Литовченко І. В., 2010, с. 38). Виявлення та систематизація загроз інтернет-простору показують, що інтернетадикиї можуть набувати серйозних патологічних наслідків та форм, таких як: ігровий інтернет-розлад, суїцидальна поведінка та заклик до суїциду, екстремізм.

Чи правильно вважати, що інтернет переважно негативно впливає розвиток особистості підлітка?

Інтернет – це глобальне явище в людському житті, він має як позитивні, так і негативні сторони, як будь-яке інше явище такого масштабу. І якщо розглядати різні наукові дослідження, ми побачимо, що немає однозначного негативного впливу Інтернету на розвиток підлітків. Невдалими виявляються крайнощі: коли дитина зовсім не користується гаджетами, він виявляється близьким до соціального виключення; коли дитина надмірно користується Інтернетом, виникає залежність.

І те, й інше починає негативно впливати на його розвиток. Однак сам інтернет не може бути джерелом ризиків, він може їх лише посилювати, пропонувати форми для ризикованої поведінки, робити їх доступнішими. В

окремому випадку підліток може зустрічатися з агресивною поведінкою інших людей: інтернет також є соціальним середовищем, і дитина може стати жертвою шахраїв чи грумінгу. Але основними джерелами загроз, яким піддається підліток, у тому числі і у віртуальному світі, можуть бути, наприклад, незадоволені потреби у спілкуванні та розвитку, близьке соціальне середовище, сім'я та школа, в якій він знаходиться, структура його особистості та вміння справлятися зі стресом.

Інтернет – це глобальна комп'ютерна мережа, яка з'єднує мільярди пристроїв по всьому світу. Вона надає доступ до різноманітної інформації, послуг, комунікації та розваг.

Інтернет-ресурси – це веб-сайти, платформи та додатки, що забезпечують доступ до різних видів інформації та послуг в мережі Інтернет. Це можуть бути соціальні мережі, пошукові системи, електронні комерційні платформи, онлайн-ігри, стрімінгові сервіси, форуми, блоги та багато іншого. Інтернет-ресурси дуже різноманітні і відіграють значну роль у повсякденному житті підлітків.

Деякі популярні інтернет-ресурси серед підлітків включають:

- Facebook – соціальна мережа, яка дозволяє користувачам спілкуватися з друзями, ділитися фотографіями та відео, створювати події та групи;
- Instagram – платформа для обміну фотографіями та відео, яка здобула велику популярність серед підлітків (вона дозволяє створювати власні профілі, ділитися зображеннями та переглядати контент інших користувачів);
- Snapchat – додаток для обміну фотографіями та повідомленнями, який привертає увагу підлітків своєю можливістю відправляти тимчасові зображення та створювати короткочасні історії;
- TikTok – платформа для створення та перегляду коротких відео. Вона дозволяє користувачам створювати творчий вміст, використовуючи музику, фільтри та спеціальні ефекти;

- YouTube – популярний відеохостинг, на якому користувачі можуть завантажувати та переглядати різноманітний вміст, включаючи відеоблоги, музичні кліпи, ігри та багато іншого.

Основний недолік інтернет-ресурсів - у відсутності безпеки. В Інтернеті підлітки можуть спілкуватися з незнайомими особами без можливості перевірити їхню ідентичність або наміри. Крім того, підлітки часто відчують, що «їхні дії не мають реальних наслідків, тому це сприяє неконтрольованій та небезпечній поведінці, до якої можна віднести шахрайство, кібербулінг, крадіжку особистої інформації тощо» (Степанюк О., Мельниченко О., Медун Т., 2020, с. 78).

Інтернет також може мати негативний вплив на підлітків через велику кількість часу, яку вони проводять у ньому. Соціальні мережі, відеоігри та безліч розважального контенту привертають увагу підлітків і стають причиною залежності від Інтернету (Вакуліч Т. М., 2005, с.13). Витрачаючи безліч годин на онлайн-діяльність, підлітки будуть занедбувати реальні соціальні зв'язки, навчання та фізичну активність, що негативно впливає на їхній розвиток і самопочуття.

Інтернет також надає доступ до безлічі шкідливого контенту, включаючи інформацію про насильство, наркотики, та інші небажані матеріали. Підлітки, особливо вразливі, у «результаті побаченого можуть отримати психологічні проблеми, стати неконтрольованими та агресивними. Багато підлітків є схильними до копіювання небажаної поведінки, яку вони спостерігають в Інтернеті» (Іванов М., 2019) . У цьому ще одна небезпека інтернет-ресурсів

Також Інтернет відкриває двері до нової форми насильства – кібербулінгу. Це сталий, повторюваний негативний вплив, який здійснюється через Інтернет, зокрема, соціальні мережі, електронну пошту та месенджери. Кібербулінг має серйозні наслідки для психічного та емоційного стану підлітків, включаючи депресію, тривогу та навіть спроби самогубства. Він

впливає на їхню самооцінку та соціальну інтеграцію, створюючи негативне середовище, з яким підлітки мають справлятися.

До прикладів кібербулінгу можна віднести популярні у 2015-2019 роках «Синій кит», «Червона сова» та інші. Синій кит та червона сова є двома небезпечними явищами, пов'язаними з віртуальним світом та Інтернетом. Вони стали предметом обговорення та обурення через свій негативний вплив на підлітків та їхнє психічне здоров'я.

Синій кит (рисунок 2.1) є інтернет-грою, яка походить з росії. Ця «гра» залучає підлітків до виконання різноманітних завдань, починаючи зі звичайних до саморуйнівних. Учасники гри отримують щоденні завдання, які поступово загострюються та включають самогубство як останнє завдання. Синій кит використовує психологічні маніпуляції та контроль над підлітками, щоб керувати їх діями й думками. Це може призвести до серйозних наслідків, включаючи фізичну травму, депресію, агресію або смерть (Фандоріна О., 2020).

Рис. 2.1. Емблема «Синього кита»

Червона сова є подібним явищем, пов'язаним з інтернет-мемами та соціальними мережами. Це жахливий образ, який поширюється серед підлітків та закликає їх до насильства або самогубства. Червона сова «поширюється через соціальні медіа, форуми та месенджери, і часто використовується як спосіб вплинути на психічний стан та емоції підлітків» (Ровік Р., 2022).

Рис. 2.2. Емблема «Червоної сови»

Ще одним прикладом кібербулінгу, який з'явився після «Синього кита» та «Червоної сови» є «Момо».

«Момо» – це образ (рисунок 2.3), який почав поширюватися в соціальних медіа з 2018 року. Він основною мірою пов'язаний з відео на платформі YouTube, де з'являється страшний образ жахливої жіночої фігури з великими очима та довгими волоссям. «Момо» набув популярності як виклик, що закликає дітей та підлітків підписуватися на канал, надсилати особисті дані або виконувати небезпечні завдання» (Корба Г., 2022.).

Рис. 2.3. Образ «Момо»

«Момо» також став предметом паніки та великої кількості міфів. Є докази того, що повідомлення та дзвінки «Момо» несуть певні завдання

для підлітків, останнім з яких є самогубство. Сама ідея і образ «Момо» є вкрай небезпечними для підлітків, можуть спричинити психологічні та фізичні травми.

Занурення в онлайн-світ зменшує можливості для прямого спілкування та взаємодії з реальними людьми. Підлітки можуть стати менш впевненими у власних соціальних навичках, зазнаючи труднощів у встановленні та підтриманні особистих зв'язків, розвитку емпатії тощо. Крім того, соціальні мережі сприяють порівнянню з іншими та формуванню негативної самооцінки, оскільки підлітки прагнуть задовольнити стандарти краси та успіху, які пропагуються в Інтернеті.

Довготривалий та неперервний час, проведений в Інтернеті, може мати негативний вплив на фізичне та психічне здоров'я підлітків. Недостатній рух, пригнічений режим сну, погане харчування та поглинання негативного контенту призводять до проблем зі здоров'ям, включаючи ожиріння, серцево-судинні захворювання, депресію та тривожність.

Негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка не можна недооцінювати. Він містить серйозні наслідки для психологічного, емоційного, соціального та фізичного розвитку підлітків. Соціальні працівники, батьки та освітні установи повинні приділяти увагу цьому питанню та приймати заходи для превентивної діяльності та формування цифрової грамотності серед підлітків. Необхідно «навчити підлітків критично мислити, розпізнавати небезпечні ситуації, розвивати здорові звички використання Інтернету та встановлювати межі для їхньої онлайн-активності» (Сергеєва К. В., 2016, с.18). Тільки таким чином можна зменшити негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка і створити безпечне та здорове цифрове середовище для їхнього розвитку.

Загальновідомо, що інтернет по-різному впливає на дитячу і підліткову психологію. Деякі діти і підлітки з головою занурюються в комп'ютерні ігри, соцмережі і стають залежними від них, використовуючи на них занадто багато часу. Останнім часом почастишали випадки, коли користувачі стають

жертвами злочинців, виконують їхні вказівки і завдання, беруть участь у роботі сект, злочинних співтовариств та ін.

Вивчаючи зазначену проблему, вчені-психологи дійшли висновку, що велика кількість дітей отримують справжню залежність від екранів комп'ютерів або смартфонів. А відсутність можливості перебувати в мережах сприяє розвитку депресії у дітей і підлітків, знижує їх настрій, викликає тугу і апатію. Почасту саме «дозвіл пограти або переглянути новини в соцмережах відновлює у користувача гарний настрій, викликає усмішку, бажання спілкуватися» (Вакуліч Т. М., 2005, с. 17).

У 2018 році так званий «ігровий розлад» було включено до «Міжнародний класифікатор хвороб МКХ 10». Для більшої частини користувачів соцмережі та Інтернет спричиняють віддаленість від реального життя, неможливість налагодити стосунки з оточуючими людьми, знайомими, рідними, друзями. Ця проблема є дійсно дуже актуальною і небезпечною, оскільки підліток чи дитина зосереджуються на особистих переживаннях, припиняють спілкуватися з рідними та близькими, так як, на їхню думку, не знаходять належного розуміння з їхнього боку. Як наслідок, підлітки втрачають інтерес до оточуючих людей у реальному світі.

Аналізуючи негативні наслідки користування соцмережами, можна виокремити наступні:

- залежність як хвороба користувачів від соціальних мереж та Інтернету в цілому;
- негативний вплив на психіку і фізичний стан дітей і підлітків, незахищеність їхньої особистої інформації;
- інформація, яка поширюється у мережах і новинах, не завжди правдива, користувачі не залежно від їх віку мають відкритий доступ до негативної інформації (насилля, порнографія);
- випадки, коли користувачі «ведуться» на рекламу товарів і витрачають гроші на підробки, або взагалі їх просто «кидають».

Водночас «корисність чи шкідливість Інтернету для кожного користувача залежить лише від його рівня сформованості навичок щодо інформаційної культури і грамотності. Саме тому сьогодні варто приділяти особливу увагу навчанню дітей, підлітків основам безпечної поведінки в соціальних мережах та Інтернеті» (Вакуліч Т. М., 2006, с. 104).

У сучасному світі проблема впливу Інтернету, засобів масової інформації, а особливо сцен насильства, які можна побачити там, досить актуальна і є об'єктом вивчення педагогів-психологів, які у свою чергу намагаються донести до користувачів та їхнім батькам інформацію про те, як інформаційна безграмотність призводить до незворотних наслідків в психіці і поведінці підлітків, підвищує їх агресивність і, як наслідок, неадекватні вчинки.

Величезний потік інформації поступово накопичується у користувачеві і, а з часом призводить до втрати емоцій, чутливості, підпитує схильність до агресії і насилля. Психологами доведено факт, що кожний переглянутий користувачем в інтернеті епізод насильства сприяє формуванню негативного досвіду, в ході якого дитина чи підліток автоматично повторює агресивні думки і накопичує агресивні афекти. Саме це сприяє формуванню агресивних дій, переконань, очікувань і схем. Характеризуючи загальну «модель агресивної поведінки людини, слід відмітити, що вплив насильства і жорстокості в потоці інформації може призвести до короткочасного (агресивні думки, афекти), або до довготривалого підвищення рівня агресивності в поведінці людини (агресивні переконання людини по відношенню до оточуючих, очікування агресивної поведінки оточуючих щодо себе)» (Гречковська Л., 2014).

У 2019 році компанія «Київстар» провела цікаве соціологічне дослідження, яке виявило, що: «76% батьків не знають, які сайти відвідують їхні діти; 17% дітей готові надати інформацію про себе і свою родину; 28% легко і без вагань можуть надіслати своє фото невідомому користувачеві; 22% час від часу відвідують сайти «для дорослих»; 14% дітей періодично

надсилають платні SMS для отримання бонусів в он-лайн іграх або соціальних мережах і при цьому не звертають уваги на вартість цих повідомлень. І лише 18% батьків реально відслідковують інформаційне життя дитини» (Ігнатова О., 2020).

Головною проблемою вважаємо низький рівень обізнаності сучасних батьків, які самі нерідко стають залежними - вони не можуть вберегти свою дитину, оскільки мало знайомі з усіма тонкощами користування Інтернетом.

Отже, можна зробити висновок, що не дивлячись на те, що саме сучасні інтернет-технології створюють умови для більш ранньої соціалізації дітей і підлітків, вплив соціальних мереж на середнього користувача не може бути чітко визначеним як позитивний чи негативний. Слід пам'ятати, що соціальні мережі є одним із важливих факторів соціалізації, але не єдиним. Доведений факт, що часте перебування дитини чи підлітка в мережі Інтернет негативно впливає на процес їх соціалізації через обмеження або виключення живого спілкування з реальними людьми, вносить негативні корективи у спілкування з друзями й близькими, сприяє розвитку депресії. Серед найпоширеніших причин Інтернет-залежності дітей і підлітків більшу частину становлять негармонійні стосунки у сім'ї, відсутність підтримки і порозуміння з боку рідних і близьких людей. Через це найчастіше Інтернет-залежними є підлітки «перехідного» віку, тому що саме серед них гостро постає проблема взаємовідносин батьків і дітей.

Відтак, соціальні мережі мають високий відсоток негативного впливу на користувачів. Саме тому велика увага має приділитися профілактиці Інтернетзалежності. А саме, необхідно виявляти і виправляти або ліквідувати негативні інформаційні, педагогічні, психологічні фактори, які призводять до психічних відхилень дітей і підлітків, а також перешкоджають їх соціальному розвитку.

2.2. Напрями та форми превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів

У сучасному світі інтернет-ресурси стали неодмінною частиною життя підлітків, пропонуючи безліч можливостей для спілкування, розваг та отримання інформації. Однак, зростає обурення щодо негативного впливу Інтернету на підлітків, зокрема, збільшення агресивності та насильства серед молоді. У цьому контексті соціальні працівники відіграють важливу роль у превентивній діяльності, спрямованій на запобігання формуванню агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

Інтернет має не тільки позитивний вплив, але й негативний вплив на психіку дитини. Наслідками негативного впливу Інтернет-ресурсів на підлітків та дітей можуть бути:

- зниження інтересу до живого спілкування
- роздратованість та порушення сну
- суперечки та непорозуміння з батьками через заборону комп'ютера
- погіршення фізичного стану зниження тону
- порушення харчування
- швидка втомлюваність
- порушення самоконтролю.

«Превентивна діяльність – це система заходів, спрямованих на попередження або зменшення негативних наслідків або проблем до їх виникнення» (Приходько Ю., Юрченко В, 2012, с. 219). Це активна «стратегія, яка передбачає попередні дії для запобігання виникненню проблеми, збереження благополуччя та сприяння позитивному розвитку» (Лящ О.П., 2006, с.17).

Превентивна діяльність орієнтована на виявлення факторів ризику та причин, що сприяють негативним явищам або проблемам. Це може включати розробку та реалізацію програм, проєктів, політик, освітніх ініціатив, консультаційних послуг та інших заходів, спрямованих на попередження чи зниження ризику.

Превентивна діяльність може бути застосована у різних сферах, включаючи і соціальну роботу

Перший напрям превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів полягає у поширенні освітньо-інформаційної роботи серед дітей та їх батьків. Соціальні працівники проводять тренінги, семінари та лекції, спрямовані на підвищення освіченості щодо негативних наслідків використання інтернет-ресурсів та формування агресивності. Вони надають «інформацію про безпеку в Інтернеті, виявлення шкідливого контенту та попередження про небезпеки, пов'язані зі спілкуванням з незнайомими людьми» (Федорченко Т., 2007). Особлива увага приділяється формуванню навичок критичного мислення та розумінню наслідків своїх онлайн-дій.

Другий напрям передбачає активну роботу з підлітками у сфері психологічного супроводу. Соціальні працівники встановлюють індивідуальний контакт з підлітками, допомагаючи їм розуміти й усвідомлювати свої емоції, вміти контролювати їх та виражати конструктивно. Це особливо важливо в контексті формування агресивності, яка може бути спричинена як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, включаючи вплив інтернет-ресурсів. «Соціальні працівники пропонують різні методи психологічної підтримки, такі як індивідуальні консультації, групові заняття та тренінги з розвитку соціальних навичок» (Замашкіна О., 2021, с. 93).

Третій напрям полягає у співпраці з батьками та освітніми закладами. Соціальні працівники організовують батьківські збори, консультації та тренінги для батьків, де розглядаються питання безпеки в Інтернеті та превентивні заходи щодо формування агресивності. Вони співпрацюють з

педагогами та психологами у школах, пропонуючи методичну допомогу та консультації щодо превентивної роботи з підлітками. «Спільні зусилля соціальних працівників, батьків та освітніх закладів дозволяють створити комплексну систему підтримки та нагляду, спрямовану на запобігання негативному впливу інтернету та формуванню агресивності» (Семенюк Л. М., 1998, с. 61).

Четвертий напрям передбачає розвиток медіаграмотності серед підлітків. Соціальні працівники надають інформацію та навчальні матеріали щодо критичного аналізу медіа-контенту, розпізнавання маніпуляцій та фейкових новин. Вони проводять заняття, спрямовані на розвиток медійної свідомості та вміння розрізняти об'єктивну інформацію від маніпулятивних засобів впливу (Іванов М., 2019). Це допомагає підліткам бути грамотними споживачами інформації в Інтернеті та уникати потенційно шкідливого контенту, який може сприяти формуванню агресивності.

П'ятим напрямом превентивної діяльності соціального працівника є співпраця з іншими фахівцями, такими як психологи, правознавці та поліція. Вони об'єднують свої знання та ресурси, щоб створити систему попередження та реагування на випадки агресивності підлітків в інтернет-середовищі. Соціальні працівники можуть взаємодіяти з правоохоронними органами для виявлення і розслідування випадків кібербулінгу, онлайн-шахрайства та інших злочинів, пов'язаних з агресивним поведінкою підлітків в Інтернеті (*Превентивне виховання*).

Узагальнюючи, превентивна діяльність соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів включає поширення освітньо-інформаційної роботи, психологічний супровід, співпрацю з батьками та освітніми закладами, розвиток медіаграмотності та співпрацю з іншими фахівцями. Ці напрями спрямовані на попередження та зменшення негативного впливу Інтернету на підлітків, створення безпечного та здорового цифрового середовища для їхнього розвитку та запобігання формуванню агресивності. Це вимагає постійного вдосконалення методів та

способів роботи соціальних працівників, а також активної співпраці з усіма зацікавленими сторонами, щоб захистити підлітків від небезпек Інтернету та забезпечити їхній позитивний розвиток (Профілактика девіантної поведінки підлітків, 2016).

Дослідники припускають (Богдан М., Вакуліч Т.), що шляхом мінімізації ризиків інтернет-простору для здоров'я підлітків може стати «здійснення психолого-педагогічного супроводу підлітків та їхніх батьків», а також низку організаційних завдань. І така робота може полягати в наступному:

- інформування підлітків та їхніх батьків про ризики Інтернет-простору для здоров'я;
- навчання підлітків прийомам саморегуляції, самовладання;
- розвиток та відпрацювання у підлітків у підлітків навичок спілкування з однолітками та батьками: ефективна комунікація, самопрезентація, розвиток лідерського потенціалу, вміння працювати в команді тощо; допомога підліткам в адаптації в колективі однолітків, подоланні проблем міжособистісної взаємодії з однолітками;
- формування у підлітків позитивних якостей особистості (емпатія, довіра до людей);
- інформування батьків про способи розширення можливості дозвілля дітей та підлітків;
- навчання батьків ефективним способам спілкування з дитиною;
- підвищення професійної компетентності педагогів та психологів, які працюють з підлітками та батьками. Зокрема, підвищення їх поінформованості у темі ризиків інтернет-простору для здоров'я підлітків та шляхів їх мінімізації;
- забезпечення можливості педагогів співпрацювати з іншими фахівцями, зокрема з психологами, психотерапевтами, лікарями, здатними своєчасно надати необхідну допомогу самому підлітку, його батькам чи сім'ї загалом;

- формування мотивації, готовності педагогів співпрацювати із фахівцями суміжних областей (Богдан М. С. 2014, с. 26-27; Вакуліч 2006, с. 102-103).

У наукових працях, присвячених профілактиці негативного впливу інтернету на особистість, сьогодні представлені підходи до профілактики інтернет-адикцій, незначній кількості окремих досліджень пропонуються напрями профілактики інших ризиків та шкоди інтернету для школярів.

Малеева Н. зауважує: Відповідно до них, профілактика будується на різних підставах:

- на підвищенні правової відповідальності молоді та інформування їх про наслідки Інтернет-залежності для особистого здоров'я та здоров'я людей у соціальному оточенні, а також за допомогою проведення профілактичних заходів щодо зміцнення морально-психічного здоров'я;
- на інформаційній підготовці всіх учасників освітнього процесу (педагогів, батьків, самих учнів) до роботи в мережі, включаючи формування знань про негативні наслідки впливу безконтрольного використання інтернету, про існуючі ризики роботи в мережі, та способи захисту від них;
- на використанні педагогічних та психологічних засобів розвитку інформаційної культури та «саногенного» мислення та поведінки учнів; на виявленні особистісних якостей учнів, схильних до інтернет-адикцій та корекції їх в індивідуальній та груповій роботі;
- на розвитку особистісних якостей, що сприяють протистоянню адиктивної поведінки (2017, с.13).

Організуючи спільну зі школярами реальну діяльність, дорослий реалізує механізм «виращування» суб'єктної позиції дитини, яка передбачає розвиток самосвідомості, здатності до самостійного вибору, розвиток вольових механізмів, концентрації уваги на діяльності та зусиль для виконання обраних дій, розвитку умінь проектування та планування власної діяльності. Все це досяжно за умови, що той, що навчається, включається у вирішення

реальної задачі, потрапляючи в ситуацію проблеми, що він сам оцінює як перешкоду і, прагне її подолати.

Напрямом зусиль дорослого виступає становлення у свідомості учня уявлення про ту, що для досягнення успіху необхідно навчитися керувати собою, своєю діяльністю взагалі й у мережі зокрема, вирішувати власні проблеми та розуміти, чому вони відбуваються.

Основні принципи суб'єкт-породжувальної взаємодії можуть бути реалізовані через включення учнів до спільно-розподіленої з дорослими дослідницької діяльності, спрямовану на виявлення можливостей та ризиків використання інтернету школярами, а також на розробку на цій основі прийомів, засобів та способів профілактики виявлених ризиків. Практично пропонується підхід реалізується в такий спосіб. Для організації досліджень у школі створюється спеціальний освітній простір – дослідницька психологічна лабораторія, в якій вивчаються ризики роботи в мережі та способи їх подолання у дітей та дорослих. Базовою формою організації пізнавальної діяльності дітей у психологічній лабораторії є спільно-розподілена діяльність у системах «дитина – доросла» та «дитина – одноліток». Для цього організуються «тимчасові дослідні групи» на вирішення конкретної проблеми, проведення конкретного дослідження.

До складу дослідницьких груп входять учні початковій школі, підлітки, старшокласники, психолог, педагог, батьки. В лабораторії виконуються дослідницькі проекти за значущими для профілактичної роботи та цікавим для дітей темам: «Плюси та мінуси віртуальної реальності», «Віртуальний друг: довіряти чи перевіряти», «Управління часом у мережі», «Як забезпечується особиста безпека в мережі», «Наскільки важливо отримати лайк?», «Чим виміряти успіх?» та ін. Учасники лабораторії – психолог школи, представники батьків, учні розробляють анкети для досліджень, проводять опитування, обробляють та обговорюють результати, готують їх презентацію. Так, наприклад, дослідники виявляють які сайти відвідують найчастіше співучні, як використовують отриману інформацію, вивчають та типологізують

можливі небезпеки, які таїть у собі всевітня мережа і з якими стикаються діти та дорослі в мережі, що висувають гіпотези про причини поширення віртуального спілкування, виділяють причини збільшення часу перебування у мережі виробляють та пропонують способи подолання «тяги» до перебування в мережі, беруть участь у заняттях з апробації та порівнюють різні варіанти подолання, розробляють пам'ятки та поради щодо профілактики негативного впливу мережі на особистість, роблять звіти про результати досліджень, репрезентують їх публічно.

Організаційно така робота може здійснюватися в рамках позаурочних занять, виховних заходів та класних годин, у рамках діяльності шкільних наукових товариств, соціального проектування тощо. Самі дослідні групи можуть бути представлені невеликою кількістю учасників, проте проведені групою дослідження охоплюють більшість учнів, їхніх батьків, педагогів. Добре зарекомендували себе такі форми організації цієї роботи як конкурси дослідницьких проектів, що проводяться на рівні як окремої освітньої організації, так і їх мережі.

Для того, щоб усунути причини агресивної поведінки з дітьми має проводитися соціально-профілактична робота. Важливо при створенні корекційних програм та плануванні запобіжних заходів слід брати до уваги не тільки форми агресивних проявів та їх наслідків, але й відношення дитини до своєї поведінки. Для того, щоб результати корекційної роботи була результативними задіяними мають бути вчителі, соціальні педагоги, психологи, а також найголовніше - батьки.

Чому нам так важливо посилити освітню роботу саме серед батьків?

По-перше, у дошкільному та молодшому шкільному віці, коли агресивна поведінка починає формуватися, саме батьки є найбільш значущими фігурами для дитини. По-друге, на відміну більшості батьків, педагоги мають спеціальну освіту і регулярно проходять підвищення кваліфікації, відвідують різноманітні семінари, наради, педради, у яких періодично піднімається, однак, тема профілактичної роботи з агресивними дітьми. З дітьми у

загальноосвітніх організаціях постійно ведеться виховна та інша профілактична робота. І саме батьки найменше охоплені діагностичною, профілактичною, просвітницькою діяльністю. Саме батьки менше решти учасників освітнього процесу мають час для участі у профілактичній діяльності внаслідок необхідності працювати, вести домашнє господарство і т.д.

Головним завданням соціального працівника навчити підлітка контролювати агресивні стимули. «Способами контролю є:

- релаксація
- удосконалення навичок самоконтролю
- бесіди та консультації
- ситуативне керування агресивністю
- психотерапія» (Малєєва Н., 2017, с.15).

Також важливим в роботі з такими дітьми є розвиток емпатії, навчитися розуміти іншого, вміти співчувати, навички взаємодії та єдності з іншими школярами. Застосовувати профілактичні заходи, проводити виховні години та бесіди, які спрямовані на формування групових цінностей та норм та формувати навички розв'язання конфліктів. Завданням батьків є забезпечення позитивного мікроклімату в сім'ї та моделі виховання, надання підтримки, розвиток навичок контролю за власним гнівом.

Сучасна педагогіка говорить, про важливість превентивного виховання. Освітня установа створює умови для організації комплексу цілеспрямованого та системного впливу на свідомість учнів. Метою цього впливу є попередження асоціальної поведінки серед дітей та підлітків. Завданням є розвиток соціальної відповідальності за власні вчинки, поведінку та їх наслідки.

Комплекс превентивних заходів в школі може містити в собі:

- виховні години щодо негативного впливу інтернету на здоров'я;

- квест-ігри про користь фізичної активності та залученням до спорту;
- бесіди з стимуляцією до живого спілкування;
- тренінги щодо розвитку навичок самоконтролю;
- робота з емоціями та почуттями у підлітків;
- проведення анкетувань для виявлення агресії у підлітків;
- соціально-педагогічне дослідження конфліктів;
- тематичні заходи для формування соціальноприйнятих норм та правил поведінки;
- бесіди з психологом;
- перегляд мотивуючих відеороликів;
- залучення до гуртків, спортивних секцій, творчої діяльності;
- проведення індивідуальних та групових консультацій з батьками та учнями;
- надання рекомендацій батькам та дітям щодо усунення залежності від інтернет ресурсів.

Для ефективного результату роботи з агресією у підлітків корекція має відбуватися на таких рівнях:

- робота з думками - когнітивний рівень (отримання, перетворення, фіксація та засвоєння знань);
- робота з емоціями - афективний рівень (розвиток емоційного інтелекту, використання рухових та шумових вправ, для вивільнення агресії);
- робота з поведінкою - поведінковий рівень (заохочення, переключення та блокування певних форм поведінки) (Новгородський Р.Г., 2014, с. 190).

Найбільшого ефекту можна досягнути шляхом залучення до профілактичної роботи самих підлітків, педагогічних працівників навчального закладу та батьків. Така «комплексна співпраця команди – підлітків,

педагогів, батьків, практичних психологів, соціальних педагогів – сприятиме успішній психопрофілактичній роботі» (Замашкіна О., 2021, с. 95).

Отже, інтернет займає більшу частину життя сучасних підлітків та призводить як до позитивного так і до негативного впливу. Також є однією з причин виникнення агресії в підлітків. З результатів досліджень психологів прослідковується зв'язок між появою інтернет-залежності та проявом агресії у підлітків. До профілактичної та корекційної роботи з агресією мають бути залучені всі сфери життя дитини, для отримання позитивного результату. Тобто проводиться особистісна робота з підлітком та з його оточенням.

2.3. Зарубіжний досвід щодо превентивних методів з формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів

Проблема негативного впливу інтернет-ресурсів на підлітків та збільшення агресивності серед молоді не є унікальною для однієї країни, вона стає глобальним викликом, з яким стикаються суспільства по всьому світу. Зарубіжний досвід щодо превентивних методів з формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів може бути корисним для розробки ефективних стратегій та підходів до розв'язання цієї проблеми.

Один з найважливіших аспектів зарубіжного досвіду – це розвиток медіаграмотності серед підлітків. Країни, такі як Канада, США та Велика Британія, активно працюють над впровадженням освітніх програм, спрямованих на навчання молоді критичному мисленню та аналізу медіа-контенту. «Уроки медіаграмотності допомагають підліткам розуміти, як працюють медіа-ресурси, виявляти маніпуляційні методи та фейкові новини, а також критично ставитись до впливу інтернет-ресурсів» (Палагнюк Ю. В. 2016, 57). Ці програми також надають інформацію про цифрову безпеку та етичне використання Інтернету.

Крім того, у багатьох країнах, таких як Нідерланди та Фінляндія, використовуються інтерактивні методи для формування цифрової грамотності

серед підлітків. Наприклад, проводяться тренінги та групові заняття, де молоді люди спілкуються та обговорюють свої думки щодо цифрових питань. Ці заняття сприяють взаєморозумінню та виробленню навичок безпечного та етичного використання Інтернету.

Також зарубіжний досвід показує, що успішною стратегією є співпраця між урядовими органами, неприбутковими організаціями, школами та сім'ями. Наприклад, «у США існують спеціальні програми, які об'єднують зусилля педагогічних працівників, батьків та соціальних працівників для створення безпечного середовища для дітей в Інтернеті» (Кубицький С., 2015, с. 146). Ці програми надають підтримку батькам у навчанні цифрової безпеки та допомозі дітям у розумінні та контролі їхньої онлайн-активності.

Окрім цього, важливим компонентом зарубіжного досвіду є наявність гарячих ліній та онлайн-платформ, де підлітки можуть звернутися за допомогою та консультаціями. Наприклад, в Австралії діє національна лінія підтримки для дітей і підлітків, де їм надають психологічну та інформаційну підтримку щодо впливу інтернет-ресурсів та проблем, пов'язаних з агресивним поведінкою.

Нарешті, багато країн впроваджують правові норми та політики, спрямовані на захист дітей від негативного впливу Інтернету та формування агресивності. Наприклад, «Європейський Союз прийняв Директиву про аудіовізуальні медійні послуги, яка містить заходи щодо захисту дітей від шкідливого контенту в Інтернеті. Деякі країни також впроваджують вікові обмеження на доступ до певних типів веб-сайтів та контенту, що може сприяти формуванню агресивності серед підлітків» (Глушко Н., Супрун М., 2018).

Зарубіжний досвід щодо превентивних методів з формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів показує, що успішне протидіяння цьому явищу вимагає комплексного підходу, який охоплює освіту, співпрацю між різними секторами суспільства, психологічну та психосоціальну підтримку, доступ до консультацій та правове регулювання. Імплементация цих підходів може допомогти зменшити негативний вплив

інтернет-ресурсів та формування агресивності серед підлітків, створити безпечнішу та здоровішу онлайн-середу для молоді.

Зарубіжний досвід профілактики агресивної поведінки дітей та молоді цікавий і цінний тим, що показує шляхи вирішення завдання в умовах різного соціального, культурного, правового, освітнього та виховного середовища. Масові вбивства в школах і коледжах, які отримали широкий суспільний резонанс, спочатку з'явилися в США, але за останні два десятиліття цей вид деструктивної поведінки широко поширився в багатьох країнах світу.

Для розробки оптимальних організаційних та педагогічних дій щодо попередження деструктивної поведінки слід розглядати міжнародний досвід шляхом метааналізу описаних у зарубіжній літературі досліджень, методик та теорій. Результатом цього має стати інтеграція різних наукових підходів, узагальнення досвіду профілактики, вибудовування багатоцільових моделей профілактики деструктивної поведінки.

Найбільш широко визнаним на Заході фактором скулшутинга є цькування (або булінг). Зарубіжні дослідники способів профілактики агресивної поведінки підлітків і молоді не випадково приділяють особливу увагу попередженню поведінки, що відхиляється, у формі булінгу і кібербулінгу. По суті, радикальний булінг є психологічним та фізичним реальним або віртуальним терором, який завдає непоправної шкоди і може призвести до буліциду.

Профілактиці булінгу в освітніх організаціях та кібербулінгу в мережі Інтернет присвячено низку довгострокових програм, де розглядається цей вид поведінки як результат численних негативних ситуацій, включаючи школу, будинок та групу однолітків, які впливають на життя дитини. У цих програмах вишуковуються можливості попередження та швидкого припинення булінгу

Значна кількість «програм попередження молодіжної злочинності розроблена завдяки місії Національного центру попередження злочинності (NCPC). Їхня головна мета полягає в тому, щоб забезпечити національне керівництво ефективними та економічними способами запобігання та

скорочення злочинності шляхом усунення факторів деструктивної поведінки у групах населення у місцях з високим рівнем ризику» (Мариняк О., 2020).

В Австралії, Великій Британії, Канаді та США досить широкого поширення набув «проект «Експрес-навчання» (Fast Track). Проект, поряд з багатьма іншими, описаний у збірнику «Багатообіцяючі та типові програми запобігання злочинності» (Promising and model crime prevention programs), опублікованому Національним центром із запобігання злочинності (National Crime Prevention Centre)» (Бондарчук А., 2020). Проект рекомендовано до впровадження у практику освітніх організацій загальнодержавному рівні.

Цільовою групою виступають діти та підлітки, схильні до деструктивної поведінки. Також ведеться робота із сім'ями підлітків. Практична частина проекту реалізується протягом 5 років навчання школярів (найчастіше з першого до п'ятого класу). Функції основних суб'єктів профілактичного проекту, відповідальних за його виконання, покладено на вчителів, шкільний персонал та позашкільних координаторів програми.

Проект представлений наступними напрямками профілактичної взаємодії суб'єктів профілактики:

1) навчання батьків основ педагогіки та азам усвідомленого емоційного самоконтролю (мета – оптимізація взаємин батьків з дітьми та посилення виховних можливостей сім'ї);

2) «домашні візити» – ненав'язливе відвідування фахівцями сімей, які виховують дітей із поведінковими проблемами (мета – консультування батьків та об'єктивна оцінка умов сімейного виховання);

3) навчання дітей навичкам вирішення конфліктних та побутових скрутних ситуацій; розвиток у них соціальної компетентності та досвіду конструктивної соціальної взаємодії з однолітками та дорослими;

4) формування в дітей віком навичок емоційного контролю. Робота за цими напрямками здійснюється як в індивідуальній формі (з конкретними батьками, з дитиною, підлітком), так і в груповій (загальнобатьківський лекторій, збори, тренінги та спеціальні заняття зі школярами у класах тощо).

Вивчення результативності програми показало суттєве зниження рівня агресивності у школярів, оптимізацію взаємовідносин дітей та батьків, набуття та закріплення школярами конструктивних соціальних навичок та умінь.

Отже, більшість дослідників вважають, що агресивна поведінка повинна включати агресивний намір. Однак, при більш уважному розгляді встановити наявність агресивного наміру не завжди проста задача. Намір – це особисті приховані, недоступні задуми. Про це свідчать умови, які передували або слідували за актами агресії. Тим не менше, включення критерію наявності чи відсутності агресивного наміру у визначенні агресії – виправдане, доцільне. Це дозволяє оцінювати агресію як спробу завдати шкоди іншим, а також диференціювати її від агресивних дій, внаслідок яких 22 стається випадкове завдання шкоди і дій, що мають благі наміри, для здійснення яких завдання болю необхідне.

Висновки до розділу 2

Отже, потрібні засоби вибудовування захисту від таких загроз. Очевидно, що суттєву «функцію захисту» має взяти на себе освітнє середовище, де суттєвої уваги вимагає організація роботи з раннього виявлення, профілактики та корекції інтернет-залежної поведінки неповнолітніх у сучасних соціокультурних реаліях. Це може сприяти пропедевтиці та зниженню ризиків залежної та відхиленою від норм поведінки дітей та підлітків, їх безпечному та розумному освоєнню нових граней кіберсвіту без шкоди для здоров'я та гармонії свого внутрішнього світу.

Загрози, які несе з собою широке поширення інтернету серед дітей, підлітків та молоді стають сьогодні дедалі виразнішими. Очевидно, що сьогодні необхідна цілеспрямована профілактична робота у кожній освітній організації. Пропонований підхід забезпечує широке охоплення школярів, їх батьків, інших учасників освітнього середовища профілактичною роботою, передбачає їх активне взаємодія та підвищує керованість ризиками використання мережі Інтернет.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА З ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЩОДО ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ПІД ВПЛИВОМ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

3.1. Аналіз дослідження позитивної динаміки із застосування превентивних заходів щодо негативного впливу інтернет-ресурсів на особистість підлітка

Дуже часто підлітки, прихильники спілкування в Інтернет-просторі, починають свій ранок із перегляду своїх аккаунтів. Роблять вони це і тоді, коли ще не вставали з ліжка, не снідали і навіть остаточно не прокинулися. Це свідчить про те, що соціальні медіа останнім часом займають більшу частину повсякденного життя підлітків і молодих людей. Часто школярі-підлітки, юнаки і дівчата не розуміють того впливу соціальних мереж, який вони мають на їхнє психічне здоров'я. А вплив цей доволі таки значний і вагомий. У підлітковий період мозок дитини перебуває у стані розвитку, тому вплив об'ємної інформації із соціальних мереж може руйнувати психічний добробут підлітка. Через довготривале провадження часу за своїми гаджетами, дуже часто у підлітків виникає втомлюваність, роздратованість, переживання, страх, які почасти переходять у агресію.

З метою попередження виникнення негативних змін у емоційному та фізичному станах підлітків, у школі проводилися превентивні заходи, що були застосовані в рамках превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів, відповідно до пункту 2.3 даної роботи, а саме проводилися:

- соціально-педагогічне дослідження конфліктів серед підлітків та скориговано чинну програму; проводилися виховні години щодо негативного впливу інтернету на здоров'я;
- підлітки залучалися до квест-гри з фізичними активностями та різними видами спорту;

- тренінги щодо розвитку навичок самоконтролю у підлітків за системою когнітивно-поведінкової психотерапії;
- щоранку - «Ранкові зустрічі», які передбачають роботу з емоціями та почуттями, живе спілкування;
- ряд тематичних заходів для формування соціально прийнятих норм та правил поведінки. До заходів активно залучався практичний психолог, який проводив з підлітками бесіди про вплив інтернет-ресурсів. Для підлітків транслювалися короткометражні фільми та відеоролики про наслідки необачного користування інтернетом. Також соціальним працівником були проведені індивідуальні та групові консультації з батьками та учнями, де їм було надано рекомендації у вигляді буклета щодо усунення залежності від інтернет-ресурсів.

На початку впровадження програми було проведено анкетування за допомогою Google-форми для виявлення агресії у підлітків. Це ж анкетування було проведено після проведення ряду заходів (перераховані вище) з метою порівняння результатів анкетування і виявлення зміни рівня агресії у підлітків.

За основу програми з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів взято «Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників» (Степанюк О., Мельниченко О., Медун Т., 2020).

Метою цього видання є підвищення ефективності роботи фахівців, до компетенції яких належить організація та безпосередня реалізація Програм для кривдників та осіб, схильних до вчинення домашнього насильства у будь-якій формі, надання таким фахівцям знань та вироблення в них навичок, що дозволятимуть проводити практичну індивідуальну та групову роботу з кривдниками.

Експериментальне дослідження було проведено на основі «Тест агресивності» за опитувальником Л. Г. Почебута та створено анкету у вигляді Google-форми для підлітків.

Анкета містить вступну частину, контактні запитання, 40 закритих запитань з варіантами відповіді «так» або «ні» відповідно до методики Л. Г. Почебута, контрольне запитання та заключну частину. По завершенню анкети підлітки не бачили ключа до обробки тесту або інших коментарів про результат проходження. Анкетування проводилося анонімно (Див. додаток А)

За результатами опитувальника Л. Г. Почебута наявність агресивної поведінки (агресію) у підлітків поділяють на 5 шкал.

Таблиця 3.1.

Шкала агресивної поведінки підлітків

1.	Вербальна агресія (ВА) – людина вербально висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, використовує словесні образи
2.	Фізична агресія (ФА) – людина виражає свою агресію стосовно іншої людини із застосуванням фізичної сили
3.	Предметна агресія (ПА) – людина зриває свою агресію на оточуючих предметах.
4.	Емоційна агресія (ЕА) – у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недоброчливістю стосовно неї.
5.	Самоагресія (СА) – людина не знаходиться в мирі та злагоді сама з собою; у неї відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; вона виявляється беззахисною в агресивному середовищі.

Спочатку сумуються бали по кожній з п'яти шкал. Якщо сума балів 4-5, це означає високий ступінь агресивності.

Сума балів від 3 до 4 – середній ступінь.

Сума балів 0–2 означає низький ступінь агресивності.

Потім сумуються бали по всіх шкалах: 25 балів і більше – високий ступінь агресивності людини.

Від 11 до 24 балів – середній ступінь.

Сума балів від 0 до 10 – низький ступінь агресивності. (Степанюк О., Мельниченко О., Медун Т., 2020).

Ключ до обробки опитувальника зображено в табл. 3.2.

Ключ до обробки опитувальника Л. Г. Почебута

Тип агресії	Номер твердження	
	так	ні
Вербальна	1, 2, 9, 10, 25, 26, 33	17
Фізична	3, 4, 11, 18, 19, 28, 34	27
Предметна	5, 12, 13, 21, 29, 35, 36	20
Емоційна	6, 14, 15, 22, 30, 37, 38	23
Самоагресія	7, 8, 16, 24, 32, 39, 40	31

У якості вступної частини в опитувальнику розміщено наступний текст: «Добрий день! Пропоную вам взяти участь в анонімному опитуванні. Вам необхідно буде дати відповідь «так» або «ні» на низку запитань. Час виконання необмежено».

Контактні запитання включають в себе наступне:

- «За бажанням вкажіть своє прізвище та ім'я»;
- «Скільки вам років?»;
- «У якому класі ви навчаєтеся?».

Контрольне запитання дає можливість підлітку самостійно оцінити рівень своєї агресивності у балах від 1 до 10. Де 1 – низький ступінь агресивності, 10 – високий ступінь агресивності.

У заключній частині опитувальника розміщено наступний текст: «Дякую за проходження опитування! Ваші відповіді допоможуть мені краще вас зрозуміти. Гарного дня!».

Анкетування відбувалося двічі: на початку впровадження програми та через 3 місяці після впровадження превентивних заходів соціального працівника щодо негативного впливу інтернет-ресурсів на особистість підлітка.

У першому анкетуванні, перед впровадженням превентивних заходів, взяв участь 31 підлітків. Серед них (рисунок 3.1):

8 підлітків – 13 років;

15 підлітків – 14 років;

5 підлітки – 15 років;

3 підлітки – 16 років;

Отже, найбільша кількість опитуваних підлітків віком 13 і 14 років.

Рис. 3.1. Вік опитуваних підлітків

- Серед опитуваних

8 – у 7 класі, 10 – у 8 класі, 5 – у 9 класі, 5 – 10 класі, 3 – у 11 класі,
(рисунок 3.2). Найбільша кількість підлітків навчаються у 7 і 8 класах.

Рис. 3.2. Класи, у яких навчаються опитувані

Відповідно до ключа обробки даного опитувальника (рисунок 3.1) маємо загальні показники агресії серед 31 підлітка (рисунок 3.4):

Рис. 3.3. Кількість набраних балів в опитуванні

Набрана кількість балів по типах агресії серед 31 опитуваного підлітка є наступною:

- вербальна агресія – 126 балів;
- фізична агресія – 97 балів;
- предметна агресія – 101 бал;
- емоційна агресія – 118 балів;
- самоагресія – 139 балів.

Середнє арифметичне по кожному типу агресії є таким (рисунок 3.4):

- вербальна агресія – 4,1;
- фізична агресія – 3,1;
- предметна агресія – 3,3;
- емоційна агресія – 3,8;
- самоагресія – 4,5.

Відповідно до ключа опитувальника, якщо сума балів 4-5 – це означає високий ступінь агресивності. Сума балів від 3 до 4 – середній ступінь. Сума балів 0–2 означає низький ступінь агресивності.

Як бачимо із середнього арифметичного, більшість показників знаходяться в межах середнього ступеня агресивності. Найбільша кількість набраних балів по самоагресії, найменша – фізична агресія.

Далі сумуємо середнє арифметичне балів по всіх шкалах, що дорівнює 19 балам і це середній показник агресивності.

Останнє, контрольне запитання в анкеті має на меті, щоб підлітки самостійно оцінили рівень своєї агресивності у балах від 1 до 10. Де 1 – низький ступінь агресивності, 10 – високий ступінь агресивності.

По цьому запитанню маємо наступні результати (рисунок 3.4):

- 1 бал – 0 підлітків;
- 2 бали – 1 підліток;
- 3 бали – 2 підлітки;
- 4 бали – 4 підлітки;
- 5 балів – 4 підлітки;
- 6 балів – 5 підлітків;
- 7 балів – 7 підлітків;
- 8 балів – 5 підлітків;
- 9 балів – 3 підлітки;
- 10 балів – 0 підлітків.

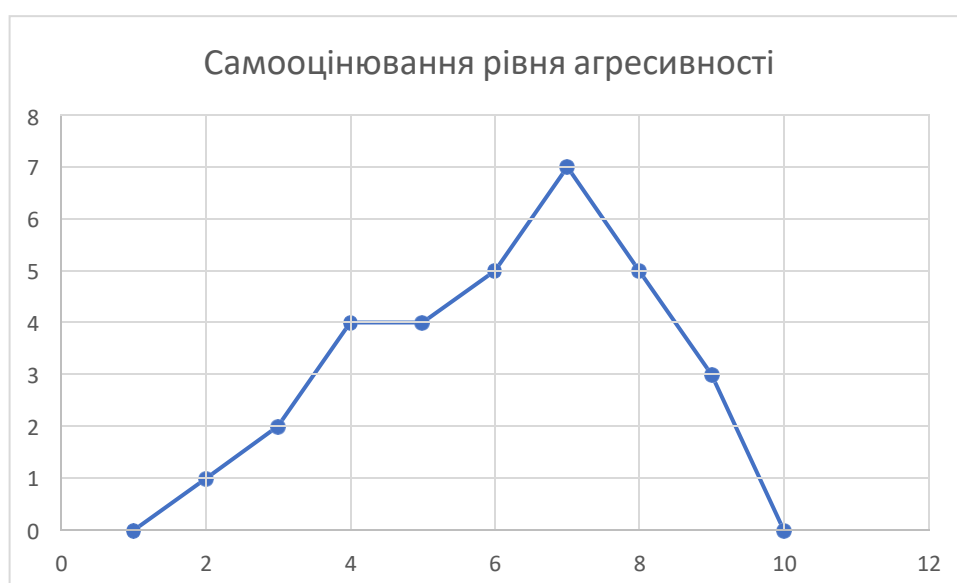

Рис. 3.4. Самооцінювання рівня агресивності підлітків

За результатами контрольного запитання в анкеті, більшість підлітків самостійно оцінили свій рівень агресивності на 6-7 балів, що вказує на середній рівень агресивності.

Загалом, результати анкети свідчать про те, що рівень агресивності серед 31 підлітка знаходиться на середньому рівні, а найвищий рівень агресивності спостерігається в самоагресії.

Самоагресія може бути спричинена різними факторами, включаючи надмірний стрес, конфлікти в сім'ї або школі, травми, соціальну ізоляцію або недостатню підтримку від близьких. Причиною самоагресії також можуть бути воєнні конфлікти. Підлітки, які демонструють самоагресію, часто стикаються з психологічними труднощами, такими як депресія, тривожність, травми або низька самооцінка.

Однією з основних форм самоагресії є самопошкодження, таке як різання, удари по собі, подертя шкіри тощо. Це спроба заспокоїти біль або стрес, виразити внутрішню тривогу чи засмучення.

Після проведення першого анкетування застосувалися превентивні заходи соціального працівника щодо негативного впливу інтернет-ресурсів на особистість підлітка, описані на початку підрозділу 3.1. Далі було проведено друге тестування.

У другому анкетуванні, після впровадження превентивних заходів, взяло участь 28 підлітків. Серед них (гістограма 3.3):

- 12 підлітків – 13 років;
- 8 підлітків – 14 років;
- 5 підлітків – 15 років;
- 3 підлітки – 16 років;

Отже, найбільша кількість опитуваних підлітків віком 13-14 років.

Рис.3.5. Вік опитуваних до и после експеримент

Кількість опитуваних підлітків, їх вік та класи, у яких вони навчаються відрізняються між 2 анкетуваннями через те, що опитування було в двох випадках анонімним та через достатній проміжок часу.

Серед опитуваних 7 підлітків навчаються 8 – у 7 класі, 10 – у 8 класі, 5 – у 9 класі, 5 – у 10 класі (рисунок 3.6). Найбільша кількість підлітків навчається у 7 і 8 класах.

Рис. 3.6. Класи, у яких навчаються опитувані

Відповідно до ключа обробки даного опитувальника (рисунок 3.1) маємо загальні показники агресії серед 28 підлітків (рисунок 3.7):

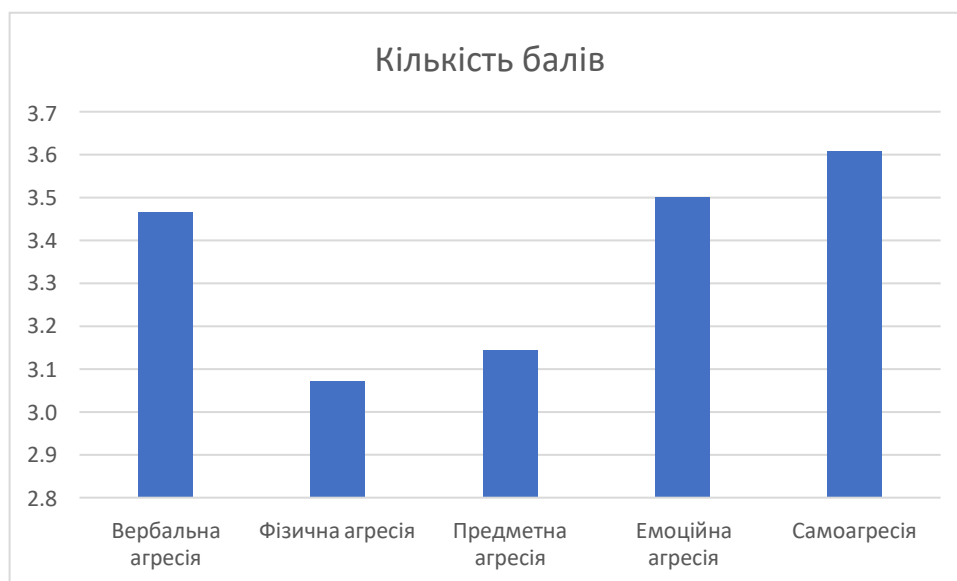

Рис. 3.7. Кількість набраних балів в опитування

Набрана кількість балів по типах агресії серед 28 повторно опитуваних підлітків є наступною:

- вербальна агресія – 97 балів;
- фізична агресія – 86 балів;
- предметна агресія – 88 бал;
- емоційна агресія – 98 балів;
- самоагресія – 101 бал.

Середнє арифметичне по кожному типу агресії є таким (рисунок 3.3):

- вербальна агресія – 3,5;
- фізична агресія – 3,1;
- предметна агресія – 3,1;
- емоційна агресія – 3,5;
- самоагресія – 3,6.

Відповідно до ключа опитувальника, якщо сума балів вище 5 – це означає високий ступінь агресивності. Сума балів від 3 до 4 – середній ступінь. Сума балів 0–2 означає низький ступінь агресивності.

Як бачимо із середнього арифметичного, всі показники знаходяться в межах середнього ступеня агресивності. Найбільша кількість набраних балів по самоагресії, вербальній агресії, емоційній агресії, найменша – фізична агресія, предметна агресія.

Далі сумуємо середнє арифметичне балів по всіх шкалах, що дорівнює 16,8 бала і це середній показник агресивності.

Зміна загального середнього показника агресивності з 19 до 16,8 бала після впровадження превентивних заходів однозначно свідчить про позитивний вплив цих заходів на рівень агресивності підлітків.

Останнє, контрольне запитання в анкеті має на меті, щоб підлітки самостійно оцінили рівень своєї агресивності після впровадження превентивних заходів у балах від 1 до 10. Де 1 – низький ступінь агресивності, 10 – високий ступінь агресивності.

По цьому запитанню маємо наступні результати (рисунок 3.8):

- 1 бал – 1 підліток;
- 2 бали – 4 підлітки;
- 3 бали – 4 підлітки;
- 4 бали – 7 підлітків;
- 5 балів – 6 підлітків;
- 6 балів – 2 підлітки;
- 7 балів – 2 підлітки;
- 8 балів – 1 підліток;
- 9 балів – 1 підліток;
- 10 балів – 0 підлітків.

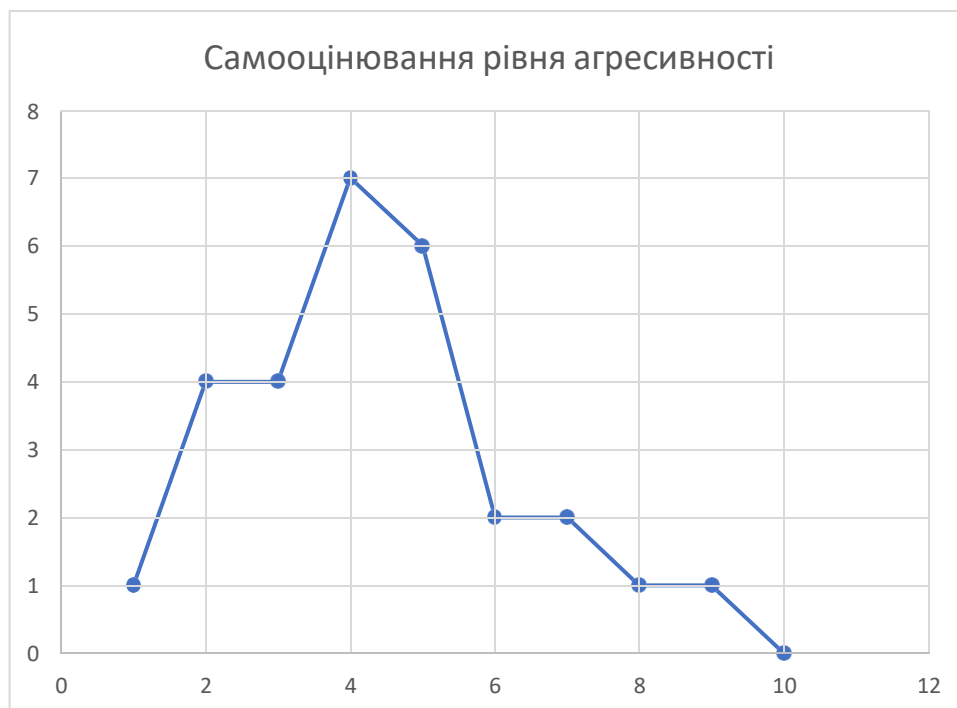

Рис. 3.8. Самооцінювання рівня агресивності підлітків після впровадження превентивних заходів

За результатами контрольного запитання в анкеті, більшість підлітків самостійно оцінили свій рівень агресивності на 4-5 бали, що вказує на рівень агресивності нижче середнього.

Загалом, результати анкети свідчать про те, що рівень агресивності серед підлітків після превентивних заходів соціального працівника щодо негативного впливу інтернет-ресурсів знизився суттєво.

Порівняємо кількість набраних балів по типах агресії до впровадження превентивних заходів (рисунок 3.9) та після впровадження (рисунок 3.10).

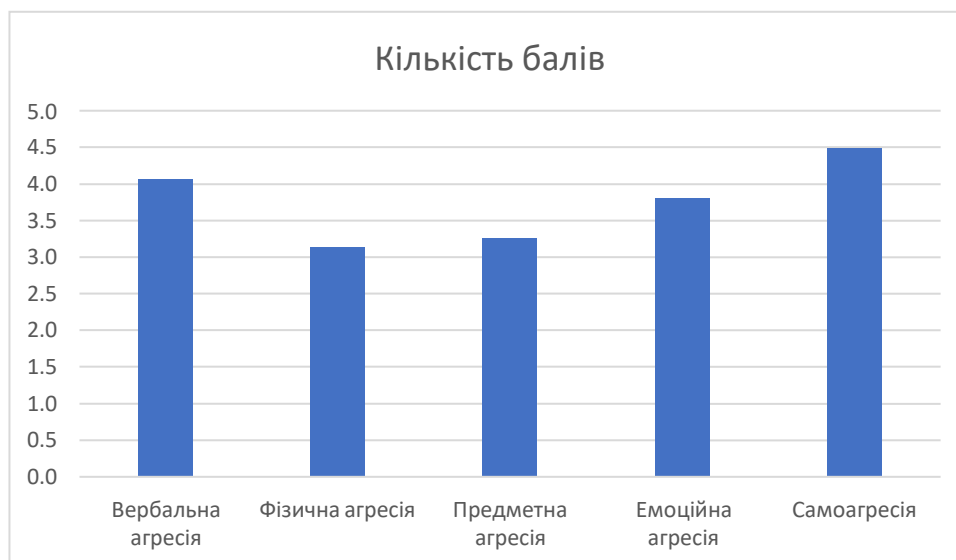

Рис. 3.9. Кількість набраних балів по типах агресії до впровадження превентивних заходів

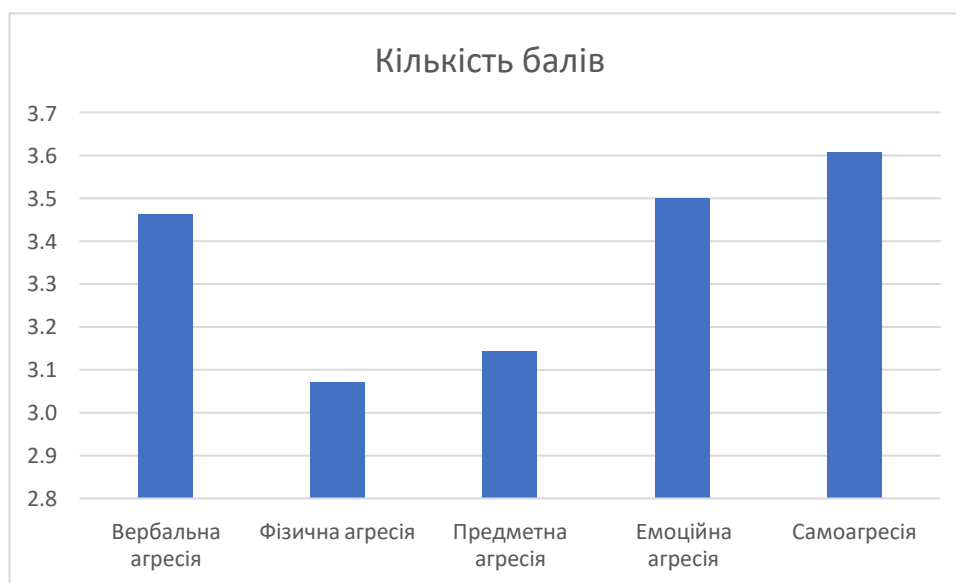

Рис. 3.10. Кількість набраних балів по типам агресії після впровадження превентивних заходів

Як бачимо з вищеподаних малюнків, динаміка змін є позитивною. Тепер порівняємо показники до та після заходів для кожного типу агресії.

Вербальна агресія:

- до впровадження заходів: 4,1;
- після впровадження заходів: 3,5.

Зміна: зменшилася.

Можливі причини зміни: проведення виховних годин щодо негативного впливу інтернету на здоров'я сприяло покращенню комунікаційних навичок підлітків, що може бути пов'язано зі зменшенням вербальної агресії;

Фізична агресія:

- до впровадження заходів: 3,1;
- після впровадження заходів: 3,1.

Зміна: не відбулася.

Збереження стабільної оцінки відбулося через те, що цей тип агресії є менш поширеним серед підлітків.

Предметна агресія:

- до впровадження заходів: 3,3;
- після впровадження заходів: 3,1.

Зміна: зменшилася.

Можливі причини зміни: проведення тренінгів щодо розвитку навичок самоконтролю і соціально-психологічних занять, оскільки цей захід спрямований на покращення поведінки та саморегуляції.

Емоційна агресія:

- до впровадження заходів: 3,8;
- після впровадження заходів: 3,5.

Зміна: зменшилася.

Можливі причини зміни: проведення тренінгів щодо розвитку навичок самоконтролю та соціально-психологічних заходів, оскільки це сприяє кращому управлінню емоціями.

Самоагресія:

- до впровадження заходів: 4,5;
- після впровадження заходів: 3,6.

Зміна: суттєво зменшилася.

Можливі причини зміни: робота з психологом та соціальним працівником, а також індивідуальні та групові консультації з батьками та підлітками.

Загальна тенденція показує, що більшість типів агресії зменшилися після впровадження превентивних заходів. Основні причини цих змін полягають у впровадженні різноманітних заходів, спрямованих на покращення комунікацій, саморегуляції, та ефективного управління емоціями серед підлітків. Також могла вплинути на покращення ситуації з агресією серед підлітків співпраця з батьками та індивідуальні консультації.

Надалі проаналізуємо самооцінювання рівня агресивності підлітків до (рисунк 3.11) та після (рисунк 3.12) впровадження превентивних заходів.

Рис. 3.11. Самооцінювання рівня агресивності підлітків до впровадження превентивних заходів

На даних рисунках також бачимо позитивну динаміку. Для аналізу самооцінювання рівня агресивності підлітків до та після впровадження превентивних заходів, розглянемо розподіл підлітків за балами до та після цих заходів:

До впровадження превентивних заходів:

- низький ступінь агресивності (1-2 бали): $1 + 4 = 5$ підлітків;
- середній ступінь агресивності (3-6 балів): $4 + 5 + 7 + 5 = 21$ підліток;
- високий ступінь агресивності (7-10 балів): $3 + 0 = 3$ підлітки.

Рис. 3.12. Самооцінювання рівня агресивності підлітків після впровадження превентивних заходів

Після впровадження превентивних заходів:

- низький ступінь агресивності (1-2 бали): $1 + 4 = 5$ підлітків;
- середній ступінь агресивності (3-6 балів): $4 + 4 + 7 + 6 + 2 + 2 + 1 = 26$ підлітків;
- високий ступінь агресивності (7-10 балів): $1 + 0 = 1$ підліток.

Аналіз:

1. За результатами аналізу видно, що після впровадження превентивних заходів спостерігається збільшення кількості підлітків з середнім ступенем агресивності, а саме з 21 до 26 осіб. Це свідчить про те, що превентивні заходи допомогли деяким підліткам краще контролювати свою агресію, але не всім.

2. Кількість підлітків із високим ступенем агресивності зменшилася з 3 до 1. Це є позитивним показником та свідчити про те, що заходи сприяють зниженню агресивності у підлітків з високим рівнем агресії.

3. Загальна тенденція показує, що більшість підлітків залишається в середньому рівні агресивності, але є позитивні зрушення в менших групах з низьким і високим рівнями агресивності.

Потрібно враховувати, що зміна агресивності є складним процесом, і важливо подальше спостереження та аналіз для визначення довгострокових ефектів превентивних заходів. Результати показують, що застосування превентивних заходів щодо негативного впливу інтернет-ресурсів на особистість підлітка має позитивну динаміку.

3.2. Кількісний і якісний аналіз результатів експериментальної роботи

Кількісний аналіз даних:

1. Перед впровадженням превентивних заходів було опитано 31 підлітка. Після впровадження заходів – 28 підлітків. Кількість опитуваних підлітків, їх вік та класи, у яких вони навчаються відрізняються між 2 анкетуваннями через те, що опитування було в двох випадках анонімним та через достатній проміжок часу.

2. Найбільша кількість опитуваних підлітків віком 13-14 років, що відповідає 7-8 класам загальноосвітньої школи.

3. Середні бали за кожним видом агресії до і після впровадження заходів. До впровадження заходів:

- вербальна агресія: 126 балів;
- фізична агресія: 97 балів;
- предметна агресія: 101 бал;
- емоційна агресія: 118 балів;

самоагресія: 139 балів.

Після впровадження заходів:

- вербальна агресія: 97 балів;
- фізична агресія: 86 балів;
- предметна агресія: 88 балів;
- емоційна агресія: 98 балів;
- самоагресія: 101 бал.

З цих даних видно, що бали зменшилися після впровадження превентивних заходів для всіх типів агресії.

4. Загальний середній бал агресії:

- до впровадження заходів: 19 балів;
- після впровадження заходів: 16,8 бала.

5. Самооцінювання рівня агресії до впровадження превентивних заходів:

- низький ступінь агресивності (1-2 бали): 5 підлітків;
- середній ступінь агресивності (3-6 балів): 21 підліток;
- високий ступінь агресивності (7-10 балів): 3 підлітки. Після впровадження превентивних заходів:

- низький ступінь агресивності (1-2 бали): 5 підлітків;
- середній ступінь агресивності (3-6 балів): 26 підлітків;
- високий ступінь агресивності (7-10 балів): 1 підліток.

Якісний аналіз даних:

1. До впровадження превентивних заходів було помічено високий та середній рівень агресивності серед підлітків. Найбільший показник спостерігався серед самоагресії, найменший – щодо фізичної агресії.

2. Після впровадження превентивних заходів було помічено зниження балів по всім показникам агресії окрім фізичної агресії, що вказує на позитивний ефект цих заходів.

3. Загальною тенденцією є позитивний ефект впровадження превентивних заходів щодо агресії серед підлітків, але важливо продовжувати спостерігати та оцінювати їхній вплив на довгостроковому рівні.

За основу експериментальної програми з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів взято «Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів» О. Степанюк, О. Мельниченко, Т. Медун.

З даного посібника взято «Тест агресивності» за опитувальником Л. Г. Почебута та створено анкету у вигляді Google-форми для підлітків, яку молоді люди проходили двічі.

У першому анкетуванні, перед впровадженням превентивних заходів, взяв участь 31 підліток. Серед опитуваних 8 підлітків навчаються у 7 класі, 10 – у 8 класі, 5 – у 9 класі, 5 – у 10 класі, 3 – у 11 класі.

Найбільша кількість підлітків навчаються у 7 і 8 класах. Загалом, результати анкети свідчать про те, що рівень агресивності серед 31 підлітка знаходиться на середньому рівні, а найвищий рівень агресивності спостерігається в самоагресії.

У другому анкетуванні, після впровадження превентивних заходів, взяло участь 28 підлітків.

Отож, найбільша кількість опитуваних підлітків віком 13 і 14 років. Кількість опитуваних підлітків, їх вік та класи, у яких вони навчаються відрізняються між 2 анкетуваннями через те, що опитування було в двох випадках анонімним та через достатній проміжок часу.

Серед опитуваних 8 підлітків навчається у 7 класі, 10 – у 8 класі, 5 – у 9 класі, 5 – у 10 класі. Найбільша кількість підлітків навчається у 7 і 8 класах. Загалом, результати анкети свідчать про те, що рівень агресивності серед підлітків після превентивних заходів соціального працівника щодо негативного впливу інтернет-ресурсів знизився суттєво.

Висновки до розділу 3

Розробка і впровадження системи експериментальної превентивної роботи соціального працівника з підлітками, схильними до агресії піж впливом агресії дозволив зробити наступні висновки:

- у результаті прийнятих заходів спостерігається збільшення кількості підлітків з середнім ступенем агресивності, а саме з 21 до 26 осіб. Це свідчить про те, що превентивні заходи допомогли деяким підліткам краще контролювати свою агресію;

- кількість підлітків із високим ступенем агресивності зменшилася з 3 до 1. Це є позитивним показником та свідчить про те, що превентивні заходи сприяють зниженню агресивності у підлітків з високим рівнем агресії.

- загальна тенденція показує, що більшість підлітків залишається в середньому рівні агресивності, але є позитивні зрушення в менших групах з низьким і високим рівнями агресивності.

ВИСНОВКИ

Отже було проведено аналіз та вивчення технологій превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

Негативний вплив інтернет-ресурсів на особистість підлітка є актуальною проблемою, яка вимагає уваги та превентивних заходів. Використання соціальних мереж, онлайн-ігор та іншого веб-контенту може сприяти формуванню агресивності та інших психологічних травм серед підлітків

Технології превентивної діяльності соціального працівника мають важливе значення для зменшення негативного впливу інтернет-ресурсів на підлітків. Ці технології включають розробку освітніх програм, проведення тренінгів та консультацій, сприяння розвитку цифрової грамотності та безпеки в онлайн-середовищі.

Зарубіжний досвід щодо превентивних методів з формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів є цінним джерелом інформації. Він надає приклади успішної реалізації превентивних програм, розвитку партнерських зв'язків між установами та сприянню активній участі підлітків у процесі формування безпечного та позитивного онлайн-середовища.

У межах експериментальної програми з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів проведено впроваджено щомісячні виховні години про негативний вплив інтернету на здоров'я, двічі на тиждень влаштовано квест-гри та фізичні активності. Тренінги з розвитку навичок самоконтролю проводяться щомісяця, а щопонеділка – «Ранкові зустрічі». Також були організовані тематичні заходи для формування норм поведінки, психологічна підтримка від практичного психолога, ініціативи щодо усунення інтернет-

залежності, а також анкетування для виявлення агресії перед і після впровадження програми.

Загальна тенденція показує, що більшість типів агресії зменшилися після впровадження превентивних заходів. Основні причини цих змін полягають у впровадженні різноманітних заходів, спрямованих на покращення комунікацій, саморегуляції, та ефективного управління емоціями серед підлітків. Також могла вплинути на покращення ситуації з агресією серед підлітків співпраця з батьками та індивідуальні консультації.

Також після проведення дослідження, можна констатувати, що гіпотеза підтверджена: процес подолання агресивності підлітків буде успішним при застосуванні експериментальної моделі з превентивної діяльності соціального працівника щодо формування агресивності підлітків під впливом інтернет-ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Басистюк К. 2022. Переживання особистісної прив'язаності у віртуальному довіллі. Автореф... док. псих. наук. Л. 51 с.
- Богдан М. С. 2014. Психологічні особливості спілкування залежних від соціальних мереж. *Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування*. С. 25-29.
- Бондарчук А. 2020. Вплив соціальних мереж на насильство серед молоді в США. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e6af0ed-7c5d-49db-ae81-476d793ff427/content>
- Вакуліч Т. М. 2005. Інтернет-залежність як новий вид адиктивної поведінки. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 22 с.
- Вакуліч Т. М. 2006. Провідні патерни адиктивної поведінки підлітків з Інтернет-залежністю. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ: Міленіум, С. 100–105.
- Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. 2001. К.: Просвіта, 416 с.
- Войтко В. І. 2002. Психологічний словник К.: Вища школа, 294 с.
- Волянська О. В. 2019. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. Вісник НУ «Національна академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія «Соціологія». Том 3, № 30.
- Гарбузов В. І. 2014. Практична психотерапія. Як повернути дитині і підлітку впевненість в собі. [Текст]. З. : «ПРИНТ». 160 с.
- Глузман О. В., Мелоян А. Е. 2006. Агресія та глибиннопсихологічні джерела: Навчальний посібник. Київ: ТОВ «Освіта України». 256 с.
- Глушко Н., Супрун М. 2018. Зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими старшими підлітками. URL:
<https://lib.iitta.gov.ua/714171/1/%B8.pdf>

- Голованова Т. М. 2020. Влив інтернет залежності на самоактуалізацію осіб юнацького віку. Автореф... канд. псих. наук. Київ, 24 с.
- Гречковська Л. 2014. Психологічні фактори динаміки агресивної поведінки підлітків. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01002r4r-99a2.doc.html>
- Гузман, О. А. 2011. Комп'ютерна залежність підлітків: соціологічні аспекти дослідження. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ. Харків: ХНУВС, №1 (52), 369-380.*
- Данько Ю. А. 2012. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси. 179-184 с.
- Єжова О. О. 2014. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : навч.-метод. посіб. Кіровоград : Імекс ЛТД.172 с.
- Журавльова, Л. П., & Камінська, Л. П. 2013. Чинники та механізми Інтернет-залежності від онлайн-ігор. *Наука і освіта. № 7, 44-48.*
- Замашкіна О. 2020. Проблема агресивності підлітків як соціально-психологічне явище сучасності. Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності: монографія / відп. ред. Л.О. Данільчук, Л.І. Романовська. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., Т. 4. Розділ 2. 326 с., С. 45-88.
- Замашкіна О. 2021. Система роботи фахівця соціономічної сфери щодо профілактики агресивної поведінки підлітків. *Інноваційна педагогіка. Вип. 33., Т. 2., Видавничий дім «Гельветика», С. 92-98.*
- Іванов М. 2019. Психологічні аспекти негативного впливу ігрової комп'ютерної залежності на особистість людини. URL: <http://flogiston.ru/projects/articles/gameaddict2.shtml>
- Іващенко І. Превентивне виховання учнів в умовах воєнного стану. веб-сайт. URL: https://znayshov.com/News/Details/preventyvne_vykhovannia_uchniv_v_ukraini_uv_chas_voynnoho_stanu

- Ігнатова О. 2020. Агресивна поведінка дітей - це крик про допомогу! URL: <http://7.school-info.te.ua/blog/17-psihologija/199-agresivna-povedinka-ditej-ce-krik-pro-dopomogu>
- Інтернет-залежність: як повернути дитину в реальний світ. 2022. *Освітній портал*. URL: <https://op.ua/news/lifehack/internet-zalezhnist-yak-povernuti-ditinu-v-realniy-svit>
- Камінська О. В. 2014. Вплив Інтернет-залежності на формування ціннісних орієнтацій молоді. *Нова педагогічна думка*, №1, 178-182.
- Камінська О. В. 2013. Формування та прояви інтернет-залежності від соціальних мереж. 2013. URL: [:http://www.rusnauka.com/15_NPN_2013/Psihologia/12_132802.doc.htm](http://www.rusnauka.com/15_NPN_2013/Psihologia/12_132802.doc.htm).
- Кириленко Т. С. 2007. Психологія: емоційна сфера особистості. К.: «Либідь». 156 с.
- Концепція агресії Зигмунда Фрейда. URL: <http://um.co.ua/9/9-12/9-129648.htm>
- Корба Г. 2022. Хто така Момо, чому вона лякає дітей і як захиститися? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45172911>
- Кубіцький С. О. 2015. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: Навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. К.: Міленіум, 300 с.
- Левітов Н.Д. 2002. Психичний стан агресии. *Питання психології*. № 6. С.168-171.
- Литовченко І. В. 2010. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі. Київ : Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 48 с.
- Личко А. Е. 2003. Психопатії та акцентуації характеру у підлітків. Л. : Медицина, 255 с.
- Лящ О. П. 2006. Психологічна профілактика агресивних проявів в учнів професійно-технічних навчальних закладів: Автореферат канд. псих. наук / О.П. Лящ. Київ, 25 с.
- Малєєва Н. С. 2015. Залежність від соціальних мереж як соціально-психологічний феномен. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*, Т.20, Вип.3 (1), С. 62-70.

- Малєєв Н. С. 2017. Комунікативні інтернет-практики залежної від соціальних мереж молоді. Автореф... канд. псих. наук. Київ, 24 с.
- Мариняк О. 2020. Боротьба з булінгом у навчальних закладах. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e6af0ed-7c5d-49db-ae81-476d793ff427/content>
- Мелоян А. Е. 2018. Вплив глибинно-психологічних виток в агресивності на кризи у спілкуванні у мабуть психологів. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol1/18.pdf>
- Міжнародний класифікатор хвороб МКХ 10. URL: <https://www.surgery.org.ua/Documents/Details/aa535505-419d-4d67-a9e7-5c6d4b8f1ced?title=MizhnarodniiKodifikatorKhvorobMkKh10>
- Мізерна О. О. 2005. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку: Автореф... канд. псих. наук. Київ, 2005. 24 с.
- Новгородський Р. Г. 2014. Соціальна робота з підлітками, які мають Інтернет-залежність (на прикладі соціальних мереж). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, Вип.122*, С. 188-191.
- Олійник А. Facebook може викликати депресію. URL: <http://studway.com.ua/facebookdepresiya/>
- Павелків В. Р. 2004. Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінки. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. К., Т. 4. Вип. 4.* С. 215-225.
- Палагнюк Ю. В. 2016. Соціальна робота в зарубіжних країнах. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 68 с.
- Посохова В. В. 2013. Стили он-лайн спілкування інтернет-користувачів в повсякденній мережній діяльності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології. Вип. 3(33). К., № 8.* С. 211-215.

- Превентивне виховання. Психологічна служба Немишлянського району: веб-сайт. URL: [http://ps-nemyshe-
osvita.kh.sch.in.ua/gallery_and_documents/preventivne_vihovannya/](http://ps-nemyshe-
osvita.kh.sch.in.ua/gallery_and_documents/preventivne_vihovannya/)
- Приріз М. 2018. Агресія в підлітків: які причини та що з цим робити? 5 порад для батьків. URL: <https://life.pravda.com.ua/ukr/society/2018/07/3/231914/>
- Приходько Ю., Юрченко В. 2012. Психологічний словник-довідник: навч. посібник. К. : Каравела. 328 с.
- Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. 2016 Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб. і доповн. К.,188 с.
- Психологічні дослідження: наукові праці студентів соціально-психологічного факультету. 2012. Випуск 4. За ред. О.Л. Музики, Ю.Ю.Дем'янчук. Житомир, 126 с.
- Ровік Р. 2022. Червона сова: нова смертельна гра для підлітків набирає обертів в Україні. URL: https://maximum.fm/chervona-sova-shcho-ce-take-ta-yaki-nebezpechni-pravila-vstanovlyuyut-dityam_n132130
- Роговий В. 2020. Проблема булінгу в європейських школах. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e6af0ed-7c5d-49db-ae81-476d793ff427/content>
- Семенюк Л. М. 1998. Психологічні особливості агресивного підлітка та умови його корекції: навч. пос. К.: ФОБ «Букатов». 96 с.
- Сергеева К. В. 2016. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації: Автореф... канд. псих. наук. Київ, 24 с.
- Соціальна педагогіка: словник-довідник 2009. За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 542 с.

- Степанюк О., Мельниченко О., Медун Т. 2020. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: збірник практичних матеріалів. Київ, 132 с.
- Сулер Дж. Компьютерная и Интернет-зависимость. URL: <http://banderus2.narod.ru/77314.html>
- Фандоріна О. 2020. Синій кит: Гра за 50 кроків до смерті. URL: <https://te.20minut.ua/Podii/siniy-kit-gra-za-50-kroktiv-do-smerti-10586562.html>
- Федорченко Т. Є., Ролінський В. І. 2006. Агресія і насильство: проблеми дітей і молоді: навч. метод. посібник. Ізмаїл: ТОВ «РВА «СМИЛ», 2006. 270 с.
- Федорченко Т. 2007. Профілактичні стратегії роботи з батьками агресивної дитини. URL: https://lib.iitta.gov.ua/3033/1/Fedorchenko_Prophilaktuchni_stratehii.pdf
- Шаблінський І. 2004. «Агресія» і «насильство» — поняття не тотожні. *Політичний менеджмент: наук. журнал* / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. № 5 (8). С. 82-91.
- Шайгородський Ю. 2014. Агресивна поведінка. *Політологія: навч. енциклопед. словн.-довідн. для студ. ВНЗ*. Львів: «Новий Світ–2000», С. 14.
- Шапар В. Б. 2004. Психологічний тлумачний словник [Текст]. Х. : Прапор, 640 с.
- Adler A. 2011. Attraction to aggression in life and in neurosis // In the book: *Report on the first private Psychoanalytic meeting in Salzburg on April 27*, (text).
- Baron, R. A., & Richardson, D. R. 1994. Human aggression. New York: *Plenum Press*. P. 336.
- Doob, J. W. Miller, N. E. Mower, O. H. and Sears, R. R. 2013. *Frustration and Aggression*, Yale University Press, New Haven, USA.
- Fromm E. 1973. The anatomy of human destructiveness. New York: Henry Holt.

- Lorenz, K. 1994. So-called Evil: on the Natural History of Aggression. (G. F. Shveytnik, Trans.). Progress; Univers. (Original work published 1963).
- Rean, A. A. 2009. Aggression and victimization in the context of family socialization [Text]: *psychopedagogy in law enforcement* / A. A. Rean. 2009. 128 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Закриті запитання з відповідями «так» або «ні» становлять основу анкети і є наступними:

1. Під час суперечки я часто підвищую голос.
2. Якщо мене хтось дратує, я можу сказати йому все, що я про нього думаю.
3. Якщо мені необхідно буде вдатися до фізичної сили для захисту своїх прав, я, не роздумуючи, зроблю це.
4. Коли я зустрічаю неприємну мені людину, я можу дозволити собі непомітно вщипнути або штовхнути її.
5. Захопившись суперечкою з іншою людиною, я можу стукнути кулаком по столу, щоб привернути до себе увагу або довести свою правоту.
6. Я постійно відчуваю, що інші не поважають мої права.
7. Згадуючи минуле, часом мені буває прикро за себе.
8. Хоча я і не подаю виду, іноді мене гризе заздрість.
9. Якщо я не схвалюю поведінку своїх знайомих, то я прямо кажу їм про це.
10. У сильному гніві я вживаю нецензурну лайку.
11. Якщо хтось підніме на мене руку, я намагатимуся вдарити його першим.
12. Я буваю настільки розлючений, що шпурляю різні предмети.
13. У мене часто виникає потреба переставити в квартирі меблі або повністю змінити їх.
14. У спілкуванні з людьми я часто відчуваю себе «пороховою бочкою», яка постійно готова вибухнути.
15. Часом у мене з'являється бажання зло пожартувати над іншою людиною.
16. Коли я сердитий, то зазвичай похмурий.

17. У розмові з людиною я намагаюся її уважно вислухати, не перебиваючи.
18. У мене часто «сверблять кулаки», тому я завжди готовий пустити їх у хід.
19. Якщо я знаю, що людина навмисно мене штовхнула, то справа може дійти до бійки.
20. Творчий безлад на моєму робочому столі дозволяє мені ефективно працювати.
21. Я пам'ятаю, що бував настільки сердитим, що хапав усе, що потрапляло під руку, і ламав.
22. Іноді люди дратують мене тільки однією своєю присутністю.
23. Я часто дивуюся, чому люди роблять для мене що-небудь хороше.
24. Якщо мене образять, у мене зникає бажання розмовляти з ким би то не було.
25. Іноді я умисно кажу образливо про людину, яку не люблю.
26. Коли я розлючений, я не контролюю свої слова.
27. У дитинстві я уникав бійок.
28. Я знаю, з якої причини і коли можна кого-небудь вдарити.
29. Коли я розлючений, то можу грюкнути дверима.
30. Мені здається, що оточуючі люди мене не люблять.
31. Я постійно ділюся з іншими людьми своїми почуттями і переживаннями.
32. Дуже часто своїми словами і діями я сам собі завдаю шкоди.
33. Коли люди кричать на мене, я відповідаю тим самим.
34. Якщо хтось вдарить мене першим, я у відповідь вдарю його.
35. Мене дратує, коли предмети лежать не на своєму місці.
36. Якщо мені не вдається полагодити предмет, що зламався або порвався, то я в гніві ламаю або рву його остаточно.
37. Інші люди мені завжди здаються більш успішними.

38. Коли я думаю про дуже неприємну мені людину, у мене виникає неконтрольоване бажання заподіяти їй зла.

39. Іноді мені здається, що доля зіграла зі мною злий жарт.

40. Якщо хто-небудь поводить ся зі мною не так, як слід, я дуже засмучуюсь з цього приводу.